

Cs. Kiss Lajos

ÁLLAMELMÉLETI HELYZETKÉP¹*State Theories – an overview*

És mindazonáltal egy életerős nép egyetlen korszakban sem nélkülözheti a jól kimunkált államtant. Ezért az előrehaladó tudománynak merészen újra és újra vállalkoznia kell arra a nehéz kísérletre, hogy korának államát a saját kora számára fogalmilag megragadja és ábrázolja... Ahhoz, hogy egy ilyen vállalkozás ne vesszen bele a határtalanba, eredményeinek szilárd középpont körül kell kikristályosodni, amely semmi más nem lehet, mint saját állama és hazájának joga.

Georg Jellinek: *Allgemeine Staatslehre*²

Das Wichtigste ist, daß man nicht aufhörte zu fragen.

Albert Einstein³

Prof. Dr. Cs. Kiss Lajos, egyetemi tanár, kutatóprofesszor, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államkutatási és Fejlesztési Intézet, Cs.Kiss.Lajos@uni-nke.hu

A tanulmány célja a magyar államelmélet aktuális helyzetének az áttekintése és elemzése. Az államelméleti állapotfelvételt az államtudományok diszciplináris és intézményi értelemben történő önállóvá válása, a jogtudományból való kiválás tudománytörténeti fordulata elkerülhetetlenné tette. Az elemzés kiindulópontját és vezérfonalát az „állam létezik, az államelmélet

¹ Az írás a *Fejlesztés az államtudományból – konferencia a Nemzeti Közszolgálati Egyetem alapításának ötvenes évfordulója alkalmából* címmel 2017. január 24-én rendezett ünnepi tudományos ülésen elhangzott előadás kibővített, tanulmányformára szerkesztett változata. A tanulmány a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosító számú, A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés című kiemelt projekt Ludovika Kiemelt Kutatóműhely Programjának *Államelméleti alap kutatás 2016–2018* (2016/86 NKE-AKFI) elnevezésű alprogramjának keretében a Nemzeti Közszolgálati Egyetem megbízásából készült.

² JELLINEK, Georg: *Allgemeine Staatslehre*, Dritter Auflage, Unter Verwertung des handschriftlichen Nachlasses, Durchgesehen und ergänzt von dr. Walter Jellinek, Verlag von Julius Springer, XVI., Berlin, 1922.

³ „A legfontosabb az, hogy ne hagyjunk fel a kérdéssel.” Egy másik változatban: „Wichtig ist, dass man nie aufhörte zu fragen.” A történet szerint Einstein egy hallgatónak szánta a mondatot, ezzel ösztönözve őt a tudományos munkára.

elenyészik” tézisben megfogalmazott probléma jelenti. A tanulmány a magyar államelméleti kutatás hét irányzatát különbözteti meg, s amellett érvel, hogy a szociológiai társadalomelméleti kutatási program keretében kidolgozott reflexív államelmélet képes az államtudományok önállóságának megalapozására és tudományrendszertani pozíciójának meghatározására.

KULCSSZAVAK:

államtan, reflexív államelmélet, államtudományok, tudománytörténeti fordulat, jogelmélet

The aim of this study is to overview and to analyze the current situation of the Hungarian state theory. The state-theoretical stocktaking was made unavoidable by the autonomy of the political sciences in disciplinary and institutional sense and by the history of science's turn of its departure from jurisprudence. The starting point and the guideline of the analysis comes from the problem formulated in the thesis of „the state exists, the state theory vanishes”. The study distinguishes seven trends of the Hungarian state-theoretical research, and it argues in favour of that the reflexive state theory developed in the context of the sociological social theory research program is able to lay down the foundations of the political sciences' autonomy, and to determine its science-taxonomic position.

KEYWORDS:

studies on the state (Staatslehre), reflective state theory, political sciences, theory of the law

1. A PROBLÉMA ELSŐ MEGKÖZELÍTÉSE

Karl Popper *A társadalomtudományok logikája* című írásában, a negyedik tételben a következőket mondja a megismerés kezdetéről: „A megismerés nem észleletekkel vagy megfigyelésekkel, vagy adatok, illetve tények összegyűjtésével kezdődik, hanem problémákkal. Nem létezik tudás probléma nélkül – de probléma sincs tudás nélkül. Vagyis a megismerés a tudás és a nem tudás közötti feszültséggel kezdődik.”⁴ A megismerés kiindulópontja eszerint, akár megfigyelésről, akár interpretációról van szó, mindig a tudás és a nem tudás metszéspontján keletkező, a tudás és a tény ellentmondásában megjelenő probléma, amely megkérdőjelezi elvárásaink és elméleteink bizonyosságát. A tulajdonképpeni kezdetet így a problémafeltáró megfigyelés, illetve értelmezés jelenti, amely ráirányítja a figyelmet a tudásunkban lévő hiányosságokra, az elméletek és a tények, az elvárások és a megvalósulások közötti ellentmondásra, s amely ezáltal kérdésre kényszerít.

A Nemzeti Közzolgálati Egyetem fennállásának és működésének eltelt öt évére visszaemlékező ünnepi ülés is egy lehetséges formája a problémafeltáró értelmezésnek, következképp kiindulópontja a megismerésnek. A visszaemlékezéseknek elkerülhetetlen műfaji eleme az állapotfelvétel, a visszaemlékezőket elemző, „diagnosztikus” beszélgetésre kényszerítő helyzetkép megrajzolása, amely a kritikai önvizsgálat értelmében méltatása „az eddig megtett útnak”: számbavétele a teljesítményeknek és hiányoknak, annak, ami egyértelműen siker, és annak, ami kiigazításra szorul, azaz probléma.⁵

A helyzetdiagnózis és diskurzus ilyesfajta kényszere azonban nem az ünnep kiváltsága, mindennapi dolog a tudomány művelői számára, hiszen eleve benne rejlik az egyetem és a tudomány eszméjében, szükségképpen együtt jár a hivatással, az „ügy szolgálatával”.⁶ Ha a tudomány művelője, egy tudományos közösség valóban az „ügyet szolgálja”, akkor bármely helyzetben és időpontban tudnia kell *igennel* válaszolni arra a kérdésre, hogy megfelel-e az egyetem eszméjéből következő elvárásoknak, teljesíti-e az ebből adódó feladatokat, vagy másként: hivatásként fogja-e fel munkáját, vagy csak pusztán „megélhetésként”, bármikor és bármivel helyettesíthető átmenetként, állásként.

⁴ POPPER, Karl: *A társadalomtudományok logikája*. In: POPPER, Karl: *Tény, érték, ideológia. A pozitívizmus-vita a nyugatnémet szociológiában*, összeállította és a bevezető tanulmányt írta PAPP Zsolt, ford. GELLÉRI András, Gondolat Kiadó, Budapest, 1976, 280–282.

⁵ A kritika és cáfolat, a kísérlet és tévedés elvei által vezérelt tudományos beszélgetésben a feltárt „problémák” hiteltelenségek, amelyek fokozzák a szervezet tanuló-, alkalmazkodó- és teljesítőképeségét.

⁶ WEBER, Max: *Wissenschaft als Beruf, 1917/1919, Politik als Beruf 1919*. In: *Max Weber Gesamtausgabe*, Abteilung I: *Schriften und Reden*, Band 17., Herausgegeben von Wolfgang J. Mommsen und Wolfgang Schluchter in Zusammenarbeit mit Birgitt Morgenbrod, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1992, 84–86.; magyar nyelven lásd WEBER, Max: *Tudomány mint hivatás*. In: WEBER, Max: *Tanulmányok*, ford. ERDÉLYI Ágnes, WESSELY Anna, Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 135–137. A hivatásfogalom értelmezéséhez lásd WEBER, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*, ford. JÓZSA Péter, LISSAUER Zoltán, SOMLAI Péter, Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1982; MOMMSEN, Wolfgang J. – SCHLUCHTER, Wolfgang: *Vorwort*. In: *Max Weber Gesamtausgabe*, Abteilung I: *Schriften und Reden*, 1–45.; Cs. KISS Lajos: *Max Weber tudományfelfogása és a protestáns etika*. In: szerk. MOLNÁR Attila Károly: *Szellem és etika. A „100 éves a Protestáns etika” konferencia előadásai*, Századvég Kiadó, Budapest, 2005, 175–200.

Ez az *igen* egyszerű és magától értetődő, mert a tudomány és az egyetem eszméjéből következő elvárások normális esetben a kutató és oktató önmagával szemben támasztott elvárásaiként, azaz kötelességként kell, hogy megjelenjenek. Ha ez a belső kapcsolat, mint eleven kapcsolódás, az egyetem létezésében és működésében nem jön létre és nem nyilvánul meg, akkor tudományos közösség⁷ sem jön létre. E belső kapcsolat hiányában sem tudományról, sem közösségről nem beszélhetünk, és így persze lényegi értelemben egyetemről sem. Az egyetem nem pusztán „szervezet”, létezése nem pusztán „működés”, hanem a vázolt értelemben tudományos közösség, amely a mindenkori szellemi versengésben érvényre juttatja magát.

Ezt az *igent*, a belső kapcsolatot, mint a hit történéseinek az egyik formáját, a hivatás normatív fogalmával szokás leírni. Ennek alapján azt kell mondanunk: a tudomány művelőjének a hite a hivatása, és fordítva, hivatásában, az ügy szolgálatában a hite válik elevenné és hatóképessé: kutat, oktat, nevel, a problémafeltáró „örök” beszélgetést, a megismerés soha véget nem érő munkáját folytatja az egyenrangúak közösségében, tudva, hogy a probléma minden javasolt és megvalósított megoldása újabb problémák forrásává válik.

Max Weber a *Tudomány mint hivatás* című előadásában, illetve annak záró soraiban több ponton is Goethe-re utalva a következőket mondja: a tudomány embere nem az élményeket hajszolja,⁸ de nem is pusztán csak vágyakozik és várakozik, hanem kimondja az *igent*, és kötelességből cselekszik, így feladata egyszerű, „*munkához látni, és megfelelni 'a nap követelményének' – mind emberileg, mind a hivatásban. De ez egyszerű és könnyű, ha mindenki megtalálja és szolgálja azt a démont, amelyik az ő életének a fonálát kezében tartja.*”⁹

Az évfordulókhoz kötött egyetemi ünnepi vissza- és megemlékezések, kimondva vagy kimondatlanul, újra és újra a Weber által hivatkozott goethei démont idézik fel, a maga többértelműségében: a metafora ugyanis a tudomány művelőjének emberi és hivatásbeli elköteleződéseinek a különbözőségére és ezek elválaszthatatlanságára utal. A múltat felidéző, az aktuális helyzetet értékelő, az elvárt jövőt tervező beszédekben, a tudományos vitákban lényegében ezt a démont tisztelik, s ezzel az első filozófusokkal kezdődő európai tudomány szellemi hagyományát folytatják és őrzik: tanúsítják a démon jelenvalóságát és elevenségét. E hagyomány tiszteletéből, a goethei-weberi démon misztériumából táplálkozik az egyetemi ünnepek méltósága.

Ezen a ponton azonban említést kell tenni az egyetemet alkotó hivatásrendek és a tudomány kapcsolatának nehézségeiről is. Az egyetem lényegét jelentő tudományos közösség tagjai nem pusztán „emberek” és különböző tudományágakat művelő „tudósok”, hanem

⁷ Az állítás, mely szerint az egyetem tudományos közösség, nem triviális és nem magától értetődő. Az egyetem létezésében egyidejűleg „társulás” és „közösség”, vagy másként kifejezve, a tudomány művelésére társultak közössége, amely azonban nincs természettől fogva adva: a hagyományképződés hosszú folyamatában keletkezik.

⁸ A tudomány élményközpontú, esztétizáló felfogásával kapcsolatban tanulságos felidézni Max Weber bonmotját: „Aki élményre vágyik, az járjon moziba.”

⁹ WEBER, Max: *i. m.* 111.; magyar nyelven: 155. A „nap követelménye” és a „démon” fogalmának értelmezéséhez lásd WESSELY Anna: Weber démona, *Szociológiai Szemle*, 2011/2, 8–17.

együttal hivatásos katonák, rendőrök, elhárítók, katasztrófaelhárítók, hivatalnokok. Ez a tény azt jelzi, hogy az egyetem tudományos közösségének helyzetét, e közösség tagjainak mindennapjait alapvetően az egymásra rétegződő kötelességek összetettsége, és e kötelességek folytonos összehangolásának mindennapi feladata határozza meg. A kötelességek összehangolása számára az államnézőpont irányadó két vonatkozásban: a funkcionalitás értelemsíkján a végső államcél (Staatszweck), illetve a végső célt konkretizáló, alkotmányban rögzített konkrét államcélok (Staatsziele), a hivatás normatív értelemsíkján a közjót reprezentáló és megvalósító jó állam, illetve jó kormányzás eszméje.¹⁰ A jó állam eszméje egyfelől a tényleges államcélokban, illetve államfeladatokban (állami hatásterületekben), másfelől az ezeket megvalósító államszervek cselekvéseiben, azaz a hivatásrendek tevékenységében, az állam mint *jogrend* és mint *igazgatási* rend működésében válik konkrétá.¹¹ Ily módon a jó állam eszméje az egyetem tudományos közösségében egyesített hivatásrendek etikai szabályozásának vezérfonalául, az egyetem eszméjéből következő elvárások normatív alapjául szolgál.¹²

2. HOMOGENIZÁLÁS ÉS ELKÜLÖNÍTÉS

A visszaemlékezés mindenekelőtt történetmondás és szociológiai elemzés, s mint ilyen, válasz a miből és hogyan keletkezett kérdésre, leírása és értelmezése annak az átfo-gó tudomány- és egyetempolitikai folyamatnak, amely az NKE és az Államtudományi

¹⁰ Az államfogalom tudományos és politikai megközelítésének megkülönböztetéséhez lásd Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Államelmélet I.*, kézirat, Budapest, 2018.

¹¹ E hivatásetikai értelemben az egyetem tudományos közösségének helyzetét jellemző alapvető nehézség leginkább a kötelességparadoxon formulájával fejezhető ki. Az elméleti problémát a kötelességek rendjének megalapozása és normatív igazolása jelenti, amely a hierarchia és/vagy egyenértékűség dilemmájának formájában jelent a tudományos közösség tagjai számára megoldandó feladatot.

¹² A jó állam, illetve jó kormányzat eszme- és elmélettörténeti kutatásához lásd FRIVALDSZKY János: Jó kormányzás a neokonzervatív/neoliberális korszak után: a közjóra irányuló szubszidiárius-relacionális kormányzás felé, *IUSTUM AEQUUM SALUTARE*, 9(2013)/2, 21–82.; FRIVALDSZKY János: A közjó Aquinói Szent Tamásnál és a neotomista természetjogi gondolkodásban: Elemi teoretikus közelítések aktuális problémálatással, *IUSTUM AEQUUM SALUTARE*, 9(2013)/4, 115–139.; FEJES Zsuzsanna: A „jó állam” államelméleti megközelítésben. In: szerk. PAPP Tekla: *A jó állam aspektusai, perspektívái: Az önkormányzatok változó gazdasági, jogi környezete*, Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2013, 17–34.; FRIVALDSZKY János: Az állami szuverenitás problematikájának érvénytelenítése: (Good) Governance avagy mi a jó kormányzás és a helyes hatalomgyakorlás? In: szerk. TAKÁCS Péter: *Az állam szuverenitása. Eszmény és/vagy valóság: Interdiszciplináris megközelítések*, Gondolat Kiadói Kör – MTA Jogtudományi Intézet, Budapest–Győr, 2015, 409–421. A jó állam elméletének operacionalizálásához lásd szerk. Dr. KAISER Tamás: *Jó Állam Jelentés 2015*, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Budapest, 2015; szerk. Dr. KAISER Tamás: *Jó Állam Jelentés 2016*, Nordex Nonprofit Kft. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2016; szerk. Dr. KAISER Tamás: *Jelentés a Jó Állam véleményfelméréséről 2016*, Nordex Nonprofit Kft. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2016; szerk. Dr. KAISER Tamás: *A jó állam nagyító alatt: speciális jelentések A-tól Z-ig (Az adóbürokráciától a versenyképességéig)*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2016; szerk. Dr. KAISER Tamás: *A jó állam mérhetősége II.*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2015; KAISER Tamás – Bozsó Gábor: Az államközpontú kormányzás koncepciójának és mérhetőségének főbb aspektusai. In: *i. m.*, 11–36.

és Közigazgatási Kar megalapításához vezetett.¹³ De ez csak a külső keret. A tudománypolitikai folyamat belső értelmi célját, tartalmát a jogtudomány és az államtudomány viszonyának újragondolása, átértelmezése és új intézményi-szervezeti alapra helyezése jelentette az Államtudományi és Közigazgatási Kar megalapításával. A kérdés szükségképpen az újdonság problémájaként fogalmazódik meg: mi az, ami ebben a folyamatban új és más. Az új és más mindig csak az elmúltként jelen lévő régít magában foglaló hagyomány összefüggésében jelenthet tulajdonképpeni értelemben újdonságot: ez a Kar esetében egy hosszú és sikeresnek mondható, de törésektől nem mentes magyar államtudományi hagyomány felelevenítésének és intézményesítésének törekvésében fejeződik ki.

A Kar újr alapításával, illetve újjászervezésével megszűnt az államtudomány feloldódása a jogtudományban, a jogászképzésben. Mint köztudott, az államtudomány jogtudományba történő beolvastatása történetileg az egypártközpontú kommunista rendszer tudomány- és egyetempolitikai döntésén alapult. A proletárdiktatúra akciócentrumát jelentő párttal szemben az elhalásra ítélt államot mint „történelmi kategóriát” önálló tudományos problémaként kutató államtudomány feleslegessé, ideológiailag veszélyessé vált, amelyet tudománypolitikailag semlegesíteni kellett. A semlegesítést a proletárdiktatúra éles fegyverévé nyilvánított jogtudomány hajtotta végre azzal, hogy maga alá rendelte és a jogászképzésbe olvastotta az államtudományt.¹⁴

A politikai semlegesítés „tudományos” bizonyítása és igazolása az állam- és jogelmélet feladata volt, amely a korabeli felfogás szerint „nem más, mint a marxizmus-leninizmusnak az államra és jogra történő alkalmazása (az állam és jog marxista-leninista

¹³ A folyamat áttekintéséhez lásd MÁTHÉ Gábor: *A magyar államtudományi képzés: történeti áttekintés és tendenciák*, előadás-kézirat, Budapest, 2017.

¹⁴ A marxizmus-leninizmus-sztálinizmus totális ideológiája által uralt korszakban és tudomány központi problémája a proletárrövidítés és a proletárdiktatúra helyes értelmezése, s ennek tudományos alkalmazása volt. A proletárdiktatúra elméletében az állam elhalásának ideológiai és a párt által vezérelt állam instrumentális megerősítésének reálpolitikai elvárásait kellett „szupertudományos” módon összhangba hoznia. A két elvárás ütközése a proletárdiktatúra államfelfogása számára tudományosan megoldhatatlan értelmezési paradoxonhoz vezetett. Ám ez a tény egyértelmű jelzése volt annak, hogy az államot önmagában – a kommunista párt vezető szerepétől függetlenül – tudományos problémaként tárgyalni politikailag veszélyessé, elméletileg lehetetlenné vált. Az államprobléma megszűnésével az önálló államelméleti kutatás „tárgyatlan”, az önálló államtudományok értelmetlenné és feleslegessé váltak. Ez szolgált az államtudomány jogtudomány általi homogenizálását elrendelő tudomány- és egyetempolitikai döntés igazolásának alapjául. A végrehajtandó feladat az állam autonómiáját előfeltételező diszciplínák, illetve kutatási programok által okozott ideológiai veszélyhelyzet elhárítása volt.

vizsgálata). Ezért az állam- és jogelmélet is éles fegyvere a proletariátusnak és élcsapatának.¹⁵ Ezen a ponton szükségesnek látszik felhívni a figyelmet két párhuzamra, melyek fényt vetnek a politika és tudomány viszonyának szerkezetére. Az egyik párhuzam szerint: ahogyan a Kommunista Párt a demokratikus centralizmus pártszervezési elvének¹⁶ megfelelően maga alá rendelte és instrumentalizálta az államot, úgy rendelte a jogtudomány maga alá és olvasztotta be az államtudományt.

A történelmi előzményekre tekintettel nem véletlen, hogy az állam- és jogelmélettel mint tudományággal és tantárggyal kapcsolatban a rendszerváltozás korszakában joggal fogalmazódott meg az ideológia gyanúja. Az indokolt gyanakvást azonban – mely szerint a jogtudomány indoktrinációjához, totális ideológiai ellenőrzéséhez az állam- és jogelmélet szolgált eszközként és teoretikus médiumként – nem az államelmélet értelmességéről, az államelmélet és a jogelmélet kapcsolódásáról és különbözőségéről folytatott vitákban, a jogtudományon belül kialakított tudományos konszenzussal próbálták meg eloszlatni. A gyorsabb és könnyebb utat választva, a tudományelméleti-diszciplináris problémát egyetem- és oktatáspolitikai kérdéssé egyszerűsítve tanügyi-igazgatási döntéssel átnevezték a tudományágat és tantárgyat. Az átkereszteléssel és a tanterv átalakításával (igazgatási döntéssel) ideológiailag semlegesítették a tárgyat, és megoldottnak tekintették mind a tudományelméleti, mind a diszciplináris problémát. Így keletkeztek a jog- és állambölcséleti tanszékek. A másik párhuzam arra mutat rá, hogy ezzel a rendszerváltozás korszakában sem szűnt meg az ideológiai indoktrináció reális lehetősége. Jóllehet a két szellemtörténeti helyzet különbözik, a funkcionális probléma – nevezetesen tudomány és politika viszonya, mint a kapcsolat intézményesítésének és értelmezésének alapkérdése – azonos, a megoldásra tett kísérletek hasonlóak.¹⁷

¹⁵ FÖLDESI Tamás: A proletárdiktatúra államformájának a fejlődése, *Jogtudományi Közlemények*, 1951/7, 392. Ugyanakkor az állam, mint intézmény, és mint tudományos probléma politikai semlegesítése és instrumentalizálása a párt és a jogtudomány által jelzi, hogy a proletárdiktatúra elméletében az államot – amelyet alkotmányos formában a párt (munkásosztály, dolgozó osztályok) jogalkotása alá rendelték – paradox módon jogállamként kellett felfogni, a burzsoá-polgárral szembeállítva proletár-szocialista jogállamként. A jogállameszme érvényessége alól ebben az értelemben a proletárdiktatúra állama sem vonhatta ki magát. A marxista-leninista állam- és jogelméletnek a tudomány és politika viszonyával, a jogállameszme burzsoá és proletár értelmezésével kapcsolatos álláspontjához lásd Magyar–Szovjet Társaság Jogtudományi Szakosztálya: *Az állam és jog néhány kérdése a sztálini tanítások tükrében*, tanulmánykötet, Magyar–Szovjet Társaság Lap- és Mozgalmianyag Kiadó Vállalat, Budapest, 1952; SZABÓ Imre: Hans Kelsen és a marxista jogelmélet. In: szerk. SZABÓ Imre: *Kritikai tanulmányok a modern jogelmületről*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963, 401–446.; SZTODOLNIK László: A jogállameszméjének színeváltozásai. In: *i. m.*, 447–475.

¹⁶ Az állam párt általi instrumentalizálása a „kettős igazgatás” struktúrájának kialakításával a politikai normákat érvényesítő „fölrendelt igazgatási döntések” formájában intézményesült. (Vö. Cs. KISS Lajos – FEHÉR József: *Közigazgatás és racionalitás*. In: *Anarchizmus és rendezőelvek*, Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve, 1986, 30–50.; Cs. KISS Lajos – FEHÉR József: *Közigazgatás és racionalitás*. Az érték- és célracionális, mint társadalomszervező elvek érvényesülése a közigazgatásban, ACTA, XXIX. kötet, ELTE ÁJK Budapest, 1987, 125–150.)

¹⁷ A magyar jogtudományban és más tudományágakban nem sikerült meggyőző, konszenzusképes demarkációs elméleteket alkotni vagy recipiálni. Ez alól kivételt képeznek a tudományfilozófiai kísérletek, valamint a szociológiai társadalomelméletek.

A kommunista rendszerben ideológiai-politikai szempontok által vezérelt homogénizált képzés, hasonlóképpen ennek a rendszernek a fenntartása a fordulat után, bár eltérő okokra visszavezethetően, de nem hozta meg a várt eredményt. A két tudományterület már az ideológiai-politikai egységesítés korában is felmérhetetlenül komplex és egy oktatási cikluson belül áttekinthetetlen volt, és különösen azzá vált a rendszerváltozás korszakában. A végkövetkezményt tekintve az egységes jogászképzés keretében az államjelenség, mint tudományos probléma, mint kutatási-oktatási tárgy lényegtelen és jelentéktelen vált, az államtudományok fragmentálódtak. Az állam elméletének fogalmi elemei csupán a közjogi diszciplínákban maradtak fenn, a közismert tudományos sztereotípiák formájában, melyet leginkább az állam fogalmi szentháromságáról (hatalom, terület, nép) szóló tan szemléltet.¹⁸ A jogászképzés pozitivista gyakorlata¹⁹ tisztán piacorientált oktatás formájában valósult meg, amelyben a súlypont döntően a magánjogra, annak különböző területeire helyeződött.²⁰ Így, természetesen nem a kelsen értelemben, egyfajta „tisztá jogtudomány” jött létre, amely minimális mértékben is alig felel meg az önálló államtudományi megismeréssel szemben támasztott elvárásoknak.²¹

A Kar újraalapításával és az államtudományi osztatlan mesterképzési szak indításával azonban az államtudomány ismét autonómmá vált, önálló probléma- és tudományterületként kivált a jogtudományból, s a jogtudománytól, a politikatudománytól, a szociológiától, a gazdaságtudománytól független, de azokat *államnézőpontból* újra egyesítő tudománycsoportként szerveződött meg. A helyzet paradoxonja, hogy az önállóvá válás folyamata, bár ellenkező előjellel, de újra felidézte az államtudomány politikai-ideológiai veszélyességével kapcsolatos aggodalmakat napjaink tudomány- és egyetempolitikai vitáiban, és mint arról a későbbiekben szó lesz, különböző, elsősorban jogelméleti és alkotmányelméleti próbálkozások formájában kísérlet tesznek az államelmélet politikai megbélyegzésére és semlegesítésére.

¹⁸ A tudományos sztereotípiákhoz tartoznak a kommunista-szocialista államértelmezés reminiscenciái a részben még ma is használatos államigazgatási jogi, állam- és jogelméleti tankönyvekben.

¹⁹ Ez a pozitivisták gyakorlata tisztán haszonorientált, elmélet nélküli gyakorlat, amelynek semmi köze nincs a jogpozitivizmus komplex, nagy hatású klasszikus és posztklasszikus 19. és 20. századi elméleteihez, beleértve a magyar jogtudományi hagyomány állam- és jogelméleteit. John Austin, Hans Kelsen, a magyar hagyomány számára az államprobléma megoldása, az államelmélet pozicionálása az elméletalkotás alapvető feladata volt. Ha pedig ennek az oktatási gyakorlatnak a természetjogi elméletekhez való viszonyára kérdezzük, akkor a távolság csak kozmikus léptékekben, fényévekben mérhető, kivéve a Katolikus Egyetemen kutatott és oktatott természetjogot.

²⁰ Vö. PATYI András – KISS György: *Előterjesztés az Államtudományi mesterképzési szak szakindításáról*, NKE Szenátusi dokumentáció, Budapest, 2016, 1–8.; PATYI András – KISS György: *A szakindítás tudományos háttere*. In: *Államtudományi osztatlan mesterképzés*, akkreditációs dokumentum, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 2016, 492–495.

²¹ Vö. *Uo.*

3. ÁLLAPOTFELVÉTEL: ÁLLAMELMÉLETI HELYZETKÉP

Az államelméleti kutatás és oktatás jelenlegi helyzete, összefüggésben a paradigmaticusnak tekinthető államfelfogások rövid számbavételével, objektív-tárgyszerű módon akkor tisztázható, ha előzetesen kialakítunk és birtokában vagyunk egy átfogó államelméleti helyzetképnek. Ennek a helyzetképnek – a hazai állam- és jogtudományi karokon, intézetekben folyó államelméleti kutatás és oktatás tapasztalatainak összegzése, elemzése alapján – elsősorban a rendszerváltozás korszakának állammegértéséről, állammal kapcsolatos elméleti vitáiról kell áttekintést adnia, másodsorban pedig, ennek kontextusában az euroatlanti államdiskurzus állásáról. Itt azonban csak körvonalazni tudjuk a helyzetkép kialakítására kényszerítő problémahelyzetet és jelezni a vele járó feladatot.²²

Az állapotfelvételre kényszerítő problémahelyzet leginkább a következő tézis elemzésével szemléltethető: „Az állam létezik, az államelmélet elenyészik.” Míg az állammal szemben támasztott elvárások megnövekedése, az állam túlkövetelésének tényei a létezésének egyértelmű bizonyítékai, addig az államelmélet az elmúlás, az enyészet állapotában van, elsősorban az állam- és jogtudományi karokon. Az ellentét ilyesfajta állítása a rendszerváltozás korszakának jogtudományában összesűrűsödött kutatási-oktatási tapasztalat kifejezésére szolgál, a kiélezett megfogalmazás mindenekelőtt a jogtudománynak az államelmülethez és ezáltal az államtudományokhoz való paradox viszonyulására utal. „Az állam létezik, az államelmélet elenyészik” tézisben kifejezett ellentmondás azt implikálja, hogy az állam létezéséhez és működéséhez nincs szükség államelmületre, legalábbis mifelénk.

A tézis provokáció és felhívás az államelmélet művelői számára. A provokatív-felhívó jelleg elkerülhetetlen az államelmélet hazai művelésének a jelenlegi állapotát tekintve. Már az első, közvetlen benyomások arról tudósítanak, hogy az államelmélet értelmességével, megalapozhatóságával és igazolhatóságával kapcsolatban a fordulat utáni negyedszázadban komoly fenntartások, kifogások fogalmazódtak meg. Ezek tendenciává sűrűsödtek, amely, mint látni fogjuk, paradox módon a jogtudomány (alkotmányelmélet) által megfogalmazott politikai vád formájában érte el aktuális végkifejletét. Az államelmélet, mint azt

²² Az állapotfelvétel menetében a magyar egyetemeken, elsősorban állam- és jogtudományi karokon folyó államelméleti-államtudományi oktatás helyzetét, s ezzel összefüggésben az államelmélet tantárgyi környezetét, más tárgyakhoz és azok oktatásához való viszonyát, a tantervi-tanrendi kapcsolódások megindokolásának a lehetséges formáit kell részletekbe menően feltérképezni, és a továbbfejlesztés lehetséges irányainak a meghatározhatósága érdekében vitára bocsátani. A diskurzus indítéka és célja a tapasztalatok elméleti szintű feldolgozása, egy átfogó helyzetkép kritikai felvázolása, amelynek lehetővé kell tennie egy közös értelmezési horizont körvonalazását, s ehhez igazodva az állammegértés számára egy konszenzus- és igazságképes közös gondolkodási alap meghatározását. A különböző diszciplínák államértelmezései, illetve a diszciplínákon belül az eltérő értékválasztáson alapuló államfelfogások számára ez teszi lehetővé az előfeltevések és kiindulópontok kritikai újragondolását, a különböző szintű államkutatások összehangolását. A vita során kialakított áttekintés alapul szolgál az Államelméleti és Kormányzástani Intézet keretében hagyományosan oktatott, illetve új irányultsággal és szerkezetben bevezetett tantárgyak tartalmi kapcsolódásainak, valamint az ezzel összefüggő konkrét módszertani-didaktikai problémáknak a közös értelmezéséhez. Az *Államelmélet és kormányzástan alapkérdései* című konferenciasorozatnak (KÖFOP-1.2-VEKOP-15-2016-00001. A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés. 2016. 12. 06.; 2017. 01. 18.; 2017. 02. 16.) a célja egy ilyen típusú vita intézményesítése. A vita alapjául, illetve kiindulópontjául szolgáló kérdésfelvetésekhez lásd Exkurzus I.

az általános államtan hagyománya, s különösen Georg Jellinek mintaadó műve bizonyítja, belsőleg kapcsolódik az államtudományokhoz, így az államelmélet értelmességének az elvitatása nyilvánvaló fenyegetés az államtudományok számára. Ezért az államelméleti helyzetkép felvázolása során mindenekelőtt azokat a fejleményeket, illetve tendenciákat kell számba venni és elemezni, amelyek fenyegetést jelentenek az államtudományok számára.

1. A tényleges életproblémák szempontjából az állam jelentősége hallatlan mértékben megnőtt, az európai integráció jelenlegi állapotában magyar és európai sorskérdéssé vált. Ezt a tényt a hazai belpolitikai és a külpolitikai vitákban az államiság problémájának polemikus kezelése nap mint nap bizonyítja. Az állam keletkezésének, változásának, felépülésének vagy felbomlásának, a történelmi államiság megőrzésének, hatóköre szűkülésének vagy kiterjesztésének a problémáját a nagyhatalmi értelemben önálló nemzetállamok és a különböző szövetségi-integrációs formákba, nagytérrendekbe szerveződő nemzetállamok pusztta létezése a lehető legkiélezettebben veti fel. Hasonlóképpen, az etnikai-kulturális, illetve vallási identitások köré szerveződő népek, társadalmak politikai önállóságra, állami létrevaló törekvéseinek különböző formáiban az államként való létezés vagy nem létezés jelenti a végső, megoldásra váró problémát.²³ A mindennapi politikai tapasztalatban, legalábbis hallgatólagosan, magától értetődőségnek számít, hogy a globalizációnak nevezett planetáris folyamatban gazdasági, politikai és átfogó társadalmi-kulturális értelemben, minden korábbi elhalási-átváltási prognózis ellenére továbbra is az állam jelenti a szociális integrációs és dezintegrációs folyamatok, s lehetséges értelmezéseik elsődleges vonatkozási pontját. A tényleges világhelyzetet a civilizációk vagy kultúrkörök örök és feloldhatatlan harcaként jellemző drámai leírásokban az állam vagy a birodalomként megszerveződő állam jelenti azt a dinamikai tényezőt, amely nélkül nem képzelhető el semmilyen társadalmi, kulturális, civilizációs fennmaradás, változás, fejlődés.²⁴ Az állítás erős megfogalmazásban: a mindenkori tényleges világhelyzet elsősorban mindig status quo, azaz a létező

²³ Az önálló állami-nemzeti létezésre való törekvésre egy fennálló államiság keretei között, vagy az ilyen keretek megszűnésének helyzetében a szíriai, líbiai, iraki, ukrainai polgárháborúk, az Iszlám Állam, a palesztinok, a kurdok, és más kisebbségek által folytatott háborúk szolgálnak aktuális példával. Az „állami” és „nemzeti” kifejezések a modern államfejlődés (keletkezés, hanyatlás, felbomlás) esetében nem választhatók el egymástól. A „modern állam” fogalma tisztán funkcionális értelemben tartalmazza és implikálja a „nemzetit”, amely az államnép – szociológiailag kifejezve: a csoporttagozódás formális nézőpontjából felfogott társadalmi szerkezet (réteg, rend, osztály, generáció) – „egységének”, „homogenitásának” a leírására szolgáló fogalom. A modern állam a feudális rendiség felszámolásával, az etnikai-nemzetiségi eredetek, a vallási-felekezeti hovatartozások, az osztályhelyzetek semlegesítésével „alattvalóvá” és „állampolgárrá” homogenizálja, azaz egységesíti és nivelálja az államterületen élő népességet. A nemzet fogalma formális jelentésében – kiemelve a politikai ideológiák és mítoszok összefüggésből – annak a homogenizálási folyamatnak a leírására és igazolására szolgál, amellyel a modern állam a szemantikai síkon megteremti a szociális rend integrációs feltételét. Ebben a formális értelemben a gyarmati felszabadító háborúkban függetlenné vált, vagy a bevándorlással létrehozott, etnikai, rendi, osztály, kulturális és más szempontból heterogén népességű államok is értelemszerűen „nemzetállamok”.

²⁴ Vö. Cs. Kiss, Lajos: Wie ist staatstheoretische Grundlagenforschung möglich? Entwurf und Strategie, *Államtudományi Műhelytanulmányok*, 2(2017)/7, 10–11.

államok aktuális erőviszonyrendszerén alapuló rend.²⁵ Ebből az következik, hogy a globalizáció kifejezéssel azonosított világtendencia (struktúráváltás) is értelmezhetetlenné válik, ha elszakítják a tényleges világhelyzettől, az állammegértés későbbiekben elemzésre kerülő egzisztenciális formáitól, azaz ha kétségbe vonják az államelméleti megközelítés értelmességét, teljesítőképességét.

A tényleges világhelyzettel szemben az államjelenséget kutató tudományokban, különösen a jogtudományon belül, a tisztán jogelméleti megközelítés uralomra jutásával, a joguralmi szemlélet abszolutizálásával az állam mint tudományos probléma megszűnt létezni, sorsa a jelentéktelenné válás, az analitikus érdektelenség, az oktatási közöny, a feledés lett. A magyar jogtudományban és jogi oktatásban, az államelmélet létjogosultságával, jelentőségével, diszciplináris helyzetével, tantárgyi besorolásával, tanrendi elhelyezésével kapcsolatban a kétely és az érdektelenség paradox együttlétével jellemezhető beállítódás tekinthető uralkodónak. Az elenyésztés jellegzetes tünete, amely egyúttal a tudományos közösség polarizálódásának és atomizálódásának a kifejeződése is, hogy általában közömbösen veszik tudomásul az államelmélet tantárgyként történő intézményes eljelentéktelenítésére irányuló lépéseket, az előzetesen lefolytatott tudományos viták nélkül hozott kari tudománypolitikai döntéseket, amelyek a jogászképzés oktatási igényeire hivatkozva lényegében megpecsételik a tárgy sorsát. A paradoxont a jogelmélet megismerési illetékességének az abszolutizálása nem pusztán kifejezi, hanem a képtelenségig fokozza. Az abszurdítás akkor válik nyilvánvalóvá, amikor a jogelmélet nem pusztán elhallgatja az államot, hanem egyenesen nem létezővé nyilvánítja azzal, hogy a kifejezetten államközpontú témák (jogállam, illetve joguralom) tárgyalása során is kizárja az önálló államelméleti vizsgálódás lehetőségét. Ezt fejezi ki az állam szó használatáról való lemondás, az a nyelvjáték, amelyben egyszerűen elkerülik a szó kimondását.

Az államjelenséggel kapcsolatos jogtudományi-jogelméleti érdektelenség tudatos és öntudatlan indítékok összjátékának az eredménye. A tényleges világhelyzet nézőpontjából megindokolhatatlan érdektelenségnek a tehetetlenségi erejét csak fokozza a hazai társadalomtudományi kutatásra fordított erőforrások szűkössége, az eleve kisszámú kutatói-oktatói állomány csökkenése, és más, itt nem elemezhető okok. E jogtudományi-jogelméleti érdektelenség okainak feltárása az államelméleti alapkutatói témája, fontos eleme az átfogó államelméleti helyzetkép kialakításának.

²⁵ A status quo a status quo ante bellum latin kifejezés rövidítése, amellyel a nemzetközi jogi nyelvhasználatban az államok, illetve államok szövetségei közötti kapcsolatok aktuális elrendeződését, azt a „ténylegesen fennálló állapotot”, mint rendet, jelölik, „amelyben...”, illetve „amely által...” az államok, illetve államok szövetségei visszaállítják a „háború előtt fennálló állapotot”. A nemzetközi rend lehetőségének a konstitutív feltétele a háború előtt rend visszaállítása a politikai határok újra megvonása (békeszerződés) útján, ami megteremti a következő háború és az újabb status quo előfeltételét. A nemzetközi jogi nyelvhasználatban az eredeti megfogalmazás az in statu quo res erant ante bellum kifejezés: „az állapotban, amelyben a dolgok – ti. az államok, illetve államok szövetségei közötti kapcsolatok rendje (Cs. K. L.) – a háború előtt voltak”. A kifejezés jelentésében, használatának kontextusában és módjában, a háború és béke „dialektikája”, az államközi-külpolitikai folyamatok „logikája” fejeződik ki.

2. A magyar államelmélet a vázolt – a politikai érdekeltség versus tudományos irrelevancia formájában megjelenő – paradoxon foglyaként nem képes átfogó és konszenzusképes választ adni a planetáris szinten aktuális államprobléma alapvető egzisztenciális kihívására. A kihívás, mint egyfajta állandósuló látens fenyegetés, elemi módon jelen van a mindennapi társadalmi-politikai tapasztalatban, azokban a bel- és külpolitikai vitákban, amelyek az alapítás óta az európai integráció állami szerveződésének alternatívái – szövetségi állam versus nemzetállamok szövetsége – körül folynak.²⁶ A rendszerváltozás korszakában született, ismert államelméleti válaszkísérletek, bár relevánsak és komolyan veendőek, de elszigeteltek egymástól, nem nyitottak a diskurzusra, nem tisztázott a kapcsolódásuk a magyar történelmi államiság mibenlétéről, alkotmányosságáról, európai sorsáról folytatott politikai vitákhoz. Bár a kommunikatív elszigeteltség, amiről később szó esik, és a tudományelméleti tisztázatlanságok a hiánytünetek külön csoportjába tartoznak ugyan, de mégis közös bennük, hogy eredetüket tekintve közvetve vagy közvetlenül a tudomány és a politika közötti határmegvonási probléma értelmezéséhez kapcsolódnak.

A helyzetkép teljességéhez tartozik, hogy ebben a kapcsolódásban láthatóvá válik egy másik, az előzőhöz csatlakozó, azt felerősítő további paradoxon is, amely csak fokozza a jelzett hiánytünetek felszámolásával együtt járó nehézségeket. Az állam- és jogtudományi karokon jelenleg tananyagként oktatott jogelméletek és államelméletek öntudatlanul vagy tudatosan eleve bevonódnak a politikai diskurzusbába, így közvetve vagy közvetlenül ideológiai álláspontoktól függenek, s akaratlanul is a tudomány és politika közötti homályzónába sodródnak. Ebben a tekintetben kivételt képeznek az általános államtan közép-európai hagyományának rendszeres folytatására, újratematizálására irányuló kísérletek,²⁷ valamint a politikatudományon belül a politikaelmélet diskurzív, strukturalista felfogásai. Ez a helyzet kielezeten veti fel az államelmélet tudományosságának igazolásával kapcsolatos alapvető kérdést és a demarkáció, a társadalmi-kulturális területek közötti értelemhatárok megvonásának a problémáját.²⁸ Az állammegértéssel kapcsolatos tudományos érdektelenség, közömbösség tipikus tünete, hogy a politikába történő bevonódás ténye, s ezzel a határmegvonás problémája, bár nem hagyja hidegen a jogtudományi államelmélet

²⁶ Az Európai Unió az „öskatasztrófaként” megélt első világháború, a majdnem planetáris méretű második világháború és „hidegháború” utáni Európa katonai-politikai pacifikálásával, amely a tagállamok közötti háború esélyének kizárását és a határokon kívülre helyezését jelentette, magától értetődővé tette a tagállamok, az európai népek számára a békét, mint normálállapotot. A jogállam-joguralom doktrína ennek a normális helyzetnek az értelmezésére szolgál a politikai igazolás és a tudományos megismerés diskurzusaiban, egyfelől mint „ideológia” és „mítosz”, másfelől mint „leíró elmélet”.

²⁷ Vö. TAKÁCS Péter: *Államtan. Az állam általános sajátosságai*, Corvinus, Budapest, 2011; SZIGETI Péter – TAKÁCS Péter: *A jogállamiság jogelmélete*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2004; SZILÁGYI Péter: *Jogi alaptan*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2011, 73–234.; SZILÁGYI Péter: *Hermann Heller államelmélete*, kézirat, Budapest, 2017.

²⁸ A tudomány külső értelemhatára a tudomány és a nem tudomány között, belső értelemhatára a tudomány tulajdonképpeni és nem tulajdonképpeni felfogása között húzódik. (Vö. Cs. Kiss Lajos: *Bevezetés. Hans Kelsen jelentősége*; Cs. Kiss Lajos: *A tiszta jogtudomány eszméje és hivatása*. In: szerk. Cs. Kiss Lajos: *Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2007, 11–32., 125–158.)

művelőit,²⁹ de nem is készítenek senkit különösebb teoretikus erőfeszítésre. Az eddigi tapasztalatok szerint az államelméleti diskurzus öntudatlan vagy tudatos, rejtett vagy nyílt indoktrinációjával szembeni kritikákra adott reakciók vagy szélsőségesen elutasítók, vagy hallgatólagosan elutasítók, vagy egyszerűen értetlenséget fejeznek ki.³⁰

A magyar államelmélet jelenlegi helyzetében a tudományosság igazolására, a demarkációs probléma megoldására tett alternatív javaslatok jelentik az első és döntő lépést az államjelenség mélyebb megértése, s ezzel az államelméleti diskurzus újjászervezése irányába. Az alaptézisben rejlő provokáció és felhívás voltaképpen válasz egy strukturális helyzetre, s mint ilyen, lényegét tekintve a magyar államelmülethez intézett kifejezett felszólítás,³¹ amely az állammegértésnek a hatékony normáltudományi kutatás pályáira való terelése érdekében kiinduló helyzet közös elemzésére, s annak meghaladására szólít fel. A két paradoxon a kiinduló helyzet komolyságának jelzésére szolgál. A tárgyalt ellentmondások egyfelől magára a problémára hívják fel a figyelmet, másfelől rámutatnak a politikai és tudományos diskurzus kapcsolódási formáiban tapasztalható feszültségek forrására.

A felszólítás, a mottóul választott Jellinek-idézet szellemében, mindenekelőtt a magyar államelmélet és államtudomány művelőitől követeli ki az állapotfelvételt, amelynek kiindulópontként kell szolgálnia a közös gondolkodási alapot, a közös értelmezési horizontot kereső és a megalapozás problémáját előtérbe állító államelméleti diskurzus megszervezése számára. Az állapotfelvétel első lépése a magyar államelméleti diskurzusban jelen lévő paradigmatis törekvések számbavétele. Első közelítésben az államelméleti kutatás öt iránya különböztethető meg.

- a) Az általános államtani kutatási irány. Az államtani kutatás alapvető törekvése egy eddig csak részlegesen létező tudományos nézőpont és műfaj bevezetése az államdiskurzusba. Az államelmélet kidolgozására a jogelmélettől elkülönült, önálló kutatási program keretében tesznek kísérletet, s ezzel a német–osztrák államtani hagyományt folytatják. Itt elsősorban az államtan, mint tudományos műfaj és nézőpont

²⁹ Többek között ezt tanúsítja a magyar Schmitt-recepció összefüggésében 2002-ben lezajlott, de a lényegét tekintve lezáratlan, számtalan félreértést tartalmazó vita a mérsékelt állam elméletének tudományos státusáról. A vitához lásd szerk. BÓDIG Máttyás – GYÓRFI Tamás: *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei. I. Elmélettörténet; II. Alapelvek és alapintézmények*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002; Cs. Kiss Lajos: Találkozások Carl Schmitt-tel. In: szerk. Cs. Kiss Lajos: *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitttről*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2004, 111–120., 426–435.; BÓDIG Máttyás: Cs. Kiss Lajos és a mérsékelt állam interpretív elmélete, *Jogelméleti Szemle*, 2004/4; GYÓRFI Tamás: Dogma-e a mérsékelt állam elmélete? *Jogelméleti Szemle*, 2004/4.

³⁰ Bár különböző indítékok alapján, de a reakció mindhárom módja veszélyezteti az objektivitás és tárgyyszerűség elveinek érvényesülését, lehetetlenné teszi az államelméleti diskurzus értelmes lefolytatását.

³¹ A bevezetőben jelzett hivatásprobléma tudományetikai értelmezésének összefüggésében válik láthatóvá a felszólítás normatív alapja, kötelező erejének forrása.

meghonosításáról van szó, nem pedig az államtani hagyomány új megközelítéséből történő tárgyalásáról.³²

- b) A politikafilozófiai kutatási irány. A jogelmélet politikafilozófiai megalapozásának összefüggésében, azaz a jogelméleti kutatási program részeként, igazolás- és intézményelméleti nézőpontból került sor önálló államelmélet kidolgozására, a joguralomtan teoretikus változataként.³³ A kutatási irány alaptézise: a jogelmélet nem az államelméletből, hanem „*alapvetően a politikai filozófiából meríti teoretikus energiáit*”, s abból kell kiindulnia, hogy a jog mint politikai intézmény kifejtéséhez nincs szükség az államelméletre mint önálló konstrukcióra.³⁴ Ebből az következik, hogy az állam fogalmi megragadása kizárólag a politikafilozófia által vezérelt jogelmélet feladata.
- c) Az állam és jog – jog és állam kutatási irány. Ez a kutatási irány az államjelenség önálló fogalmi megragadásának szükségessége, az önálló államelmélet létjogosultsága mellett érvel, azonban nem foglal világosan állást az állam teoretikus eljogiasításának versus politizálásának kérdésében. A jogelmélet és államelmélet közötti megalapozási kapcsolat értelmezése, a két terület összehangolása problémaként nem létezik a számára.³⁵
- d) Természetjogi kutatási irány. Ez a kutatási irány a természetjog világrendnézőpontjából az állam normatív elméletét dolgozza ki.³⁶

³² Vö. Az álláspont-értelmezések különbségeitől eltekintve lásd TAKÁCS Péter: *Államtan... i. m.*; SZIGETI Péter – TAKÁCS Péter: *A jogállamiság... i. m.*; VISEGRÁDY Antal: *Államtan*, Dialóg Campus, Pécs, 2004; SZILÁGYI Péter: *Jogi alaptan... i. m.*, 73–234; SZILÁGYI Péter: *Hermann... i. m.* Szilágyi Péter kritikájára válaszolva a „tematizálás” kifejezés használatával kapcsolatban a következőket kell megjegyezni. A „kutatási téma meghatározása” jelentésében használva a kifejezés a „problémafelvetés” és a „kérdés” megkülönböztetését jelöli (vö. SZILÁGYI Péter: *Kritikai megjegyzések Cs. Kiss Lajos „Lehetséges-e államelmélet jogelmélet nélkül?” című tanulmányához, kézirat, levél, 2017. január 31.*).

³³ Vö. szerk. BÓDIG Máttyás – GYÖRFI Tamás: *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei. I. Elmélettörténet. II. Alapelvek és alapintézmények*; SÓLYOM Péter: *Alkotmány és politikai integráció*, PhD-értekezés, Debrecen, 2012.

³⁴ BÓDIG Máttyás: *Jogelmélet, államelmélet, politikai filozófia: néhány módszertani összefüggés*. In: szerk. SZIGETI Péter: *Államelmélet – Politikai filozófia – Jobbölcelet, Leviatan (különszám)*, 2004, 145–163.; Ezen a ponton meg kell jegyezni a következőket: a jogi jelenséget politikafilozófiai nézőpontból társadalmi gyakorlatként és politikai intézményként azonosító és ennek megfelelően leíró ún. tartalmi jogelmélet is, akarva nem akarva, az állam tág és szűk fogalma által határolt értelmezési horizonton mozog. Ezért nem képes kikerülni az államot mint önálló elméletalkotási problémát. A problémához lásd jelen tanulmány *Lehetséges-e államelmélet jogelmélet nélkül?* című fejezetét.

³⁵ Vö. VISEGRÁDY Antal: *Jog- és állambölcelet*, Dialóg Campus, Pécs, 2003; VISEGRÁDY Antal: *Jog- és állambölcelet*, Menedzser Praxis Kiadó, Pécs, 2016.

³⁶ Ehhez lásd FRIVALDSZKY János: *Természetjog. Eszmetörténet*, Szent István Társulat, Budapest, 2001; FRIVALDSZKY János: *Klasszikus természetjog és jogfilozófia*, Szent István Társulat, Budapest, 2011; FRIVALDSZKY János: *Az állami szuverenitás problematikájának érvénytelenítése: (Good) Governance avagy mi a jó kormányzás és a helyes hatalomgyakorlás?* In: szerk. TAKÁCS Péter: *Az állam szuverenitása. Eszmény és/vagy valóság: Interdiszciplináris megközelítések*, Gondolat Kiadói Kör – MTA Jogtudományi Intézet, Budapest–Győr, 2015, 409–421.

- e) Alkotmányjog-elméleti kutatási irány.³⁷ Ez a kutatási irány megkérdőjelezi az önálló államelmélet értelmességét, és feloldja az alkotmányelméletben, illetve az alkotmányjogi diskurzusban, extrém formájában az államfogalom kiiktatása mellett érvel.³⁸
- f) Politikatudományi kutatási irány. Ez a kutatási irány rendszerelméleti vagy diszkurzív-intézményelméleti változataiban az államjelenséget a politikai rendszer szerkezeti-funkcionális elemeként vagy a politikai diskurzus egyik témájaként tárgyalja, és kizárja az önálló államelmélet lehetőségét.³⁹
- g) Társadalomelméleti kutatási irány. A szociológiai társadalomelmélet reflexiók síkján tesznek kísérletet az államelmélet kidolgozására a jogelmélettől és a politikaelmélettől elkülönült, önálló kutatási program keretében.⁴⁰

A körvonalazott kutatási irányok és ezek megvitatása teszi lehetővé az államelméleti diskurzus kutatói együttműködésen alapuló olyan típusú megszervezését, amely képesnek bizonyulhat igazság-, konszenzus- és versenyképes államelméleti modellek kidolgozására. Az államelméleti diskurzusban ekkor valóban meggyőzően tisztázhatók a modern államelmélet reflexív formájára, és ezzel összefüggésben az államtudományok tudományrendszertani státusára, az alap- és alkalmazott kutatások jellegére, összefüggésére vonatkozó tudományelméleti kérdések. De ez a tisztázási folyamat csak abban az esetben járhat sikerrel, eredményei akkor lehetnek teoretikusan meggyőzőek, ha a kutatás a tudományos és politikai diskurzus közötti határok egyértelmű megvonásával, a demarkációs probléma alternatív megoldásaival képes világosan megkülönböztetni az államfogalom tudományos és ideológiai konstrukcióit. Enélkül nem érthető meg, hogy a modern állam különböző nézőpontú, versengő leírásaiból kiformalódó „államelmélet” hogyan vált egyidejűleg a tárgy (állam) és a tárgy megfigyelőjének (államtudomány) az elméletévé, s hogy

³⁷ Itt különbséget kell tenni az „alkotmányjog-elmélet” és az „alkotmányelmélet” kifejezéssel jelölt teoretikus törekvések között. Az „alkotmányelmélet” a szuverenitásprobléma értelmezésének keretében az alkotmányjogon túlmutató, azt transzcendáló politikai vonatkozásokat is vizsgálja, s ezzel az államjelenség teljes leírására törekvő államelmélethez kapcsolódik.

³⁸ Vö. JAKAB, András: Staatslehre – eine deutsche Kuriosität. In: „German Approach.” *Staatsrechtslehre in Wissenschaftsvergleich*, Mit Kommentaren von Atsushi Takada und András Jakab, *Fundamenta Juris Publici* (4), Mohr Siebeck Verlag, Tübingen, 2015, 78–121; JAKAB András: *Az európai alkotmányjog nyelve*, kézirat, Budapest, 2016, 142–143.

³⁹ Ehhez lásd BIHARI Mihály – POKOL Béla: *Politológia*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2009; BAYER József: *A politikatudomány alapjai*, Napvilág Kiadó, Budapest, 1999; SZABÓ Márton: *Diszkurzív politikatudomány: Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába*, Osiris Kiadó, Budapest, 2016.

⁴⁰ Vö. Cs. KISS Lajos: Elméletalkotási stratégiák az államelméletben. In: szerk. SZIGETI Péter: *Államelmélet – Politikai filozófia – Jögbölcselet, Leviatán* (különszám), Győr, 2005.

az államelmélet, mint tárgy- és tudományelmélet milyen értelemben tekinthető reflexív elméletnek.⁴¹

Ezen a ponton azonban hangsúlyozni kell, hogy az államelmélet reflexivitásával kapcsolatos megjegyzéseknek nem célja sem az egypárt-államszocializmus korszakában uralkodó államelmélet⁴² tudományrendszeri felfogásának a megisméltése vagy folytatása, sem egy véget nem érő tudományelméleti vita kezdeményezése. Pusztán arra utalnak, hogy az államtudományoknak, s ezen belül a jogtudományoknak, a függetlenné vált magyar állam és európai integrációjának új helyzetében képesnek és készen kell lenni az államelméleti diskurzus feltételeinek újragondolására és szabályozására, mert csak ezáltal válhatnak alkalmassá a tárgy (állam) mindenoldalú megismerésére.

3. A hazai államdiskurzus alapjellemzője. Az állammal kapcsolatos hazai vitában az álláspontok közömbös egymás mellett létezése és egymás mellett elbeszélése – azaz a kapcsolódási pontokat kijelölő, az elmélet emergenciaképességének (szintjének) megítélését, mérését lehetővé tevő viták teljes hiánya – a meghatározó tendencia. Ezzel éles ellentétben áll a politikai diskurzus, amelyben a résztvevők a demokrácia/diktatúra (autokrácia), globalizáció/nemzetállam (és így tovább) aszimmetrikus ellenfogalmaival harcolva kielegetten vetik fel az állam természetével, létezésével és működésével kapcsolatos alapkérdéseket.

Az ünnepi megemlékezés alkalmából itt és most fontos hangsúlyozni, hogy az előadás, s egyáltalán az egyetem intézeteiben jelenleg folyó államelméleti kutatás irányultsága, mint természetes reakció a fogadó szellemi környezetben uralkodó tendenciákra, három

⁴¹ A szociokulturális evolúció modern fokán lejátszódó szerkezetváltozásokon túlmenően az államjelenség tulajdonképpeni értelmezésének monopolizálásáért folyó szellemi versengés – amely hagyományosan a filozófia, a teológia és a tudomány, a tudományon belül a természet és a nem természettudományok, a szellem/kultúra/társadalomtudományok körében az egyes diszciplínák között jelenleg is folyik – eleve reflexivitásra, a tudományjelleg, illetve tudományosság bizonyítására kényszeríti az államelméletet, mint általános államtudományt. A reflexivitás ténye követelménnyé teszi a megfigyelő (államtudomány) és a tárgy (állam) párhuzamos, egymásra vonatkoztatott leírását, s ezáltal minden államelméletnek, amely a tudományrendszeren belül akarja pozicionálni magát, alapvető feladata a tudomány-rendszeri és ismeretelméleti-módszeri problémák tárgyalása. Függetlenül az adott mű színvonalától (vö. BARABÁSI KUN Miklós: *Bevezetés a politikába*, Franklin Társulat, Budapest, 1918.), tévesnek tartjuk azt az álláspontot, amely a tudományelméleti problémák megoldására irányuló kísérleteket „hiábavaló okfejtésnek” tekinti, s egyúttal elutasítjuk az ehhez kapcsolódó lekezelő megfogalmazásokat. „A tudományos rendszertannal kapcsolatos okfejtések hiábavalóságát egyébként – a szétzillesztett egyetemi tanszékek alkalmi látványa mellett – plasztikusan szemlélteti a magyar államtan egyik legszámalmasabb műve”, a szóban forgó „187 oldalas könyvecské”, amely csak 70 oldalnyi helyet hagy „érdemi” problémák, „tartalmi kérdések” tárgyalására, vagyis a tulajdonképpeni tárgy, az államjelenség leírására. (Vö. TAKÁCS Péter: *Államtan... i. m.*, 3.)

⁴² A marxizmus, leninizmus, sztálinizmus, illetve a kommunizmus, szocializmus kifejezésekkel (mint jelzőkkel) azonosított államelmélet tisztán politikai volt abban az értelemben, hogy az államfogalom ideológiai és tudományos konstrukciójának az ideológiai szintézisében alapult. A marxizmusban még immanens és megkülönböztethető tudományosság autonómiája a leninizmusban, sztálinizmusban, maoizmusban szűnt meg, és alakult át tisztán politikaivá. A fejlődéstörténetileg dokumentálható szemantikai és társadalomstrukturális átalakulás végpontján, a kommunista totalitárius rendszerekben végleg megszűnt a tudomány területének funkcionális autonómiája, a határmegvonás tisztán politikai problémává, a belső és külső ellenség leleplezése tudományos problémává és a kutatók „tudományetika” feladatává vált. A tudományetika feloldódása a bolsevik-kommunista kollektivisták érdeletükében egyértelműen a politika és tudomány közötti határ megszűnését jelzi.

kifejezéssel jellemezhető: *felhívás, ellenszegülés, kritika*. Mindenekelőtt felhívás az államelméleti diskurzus újjászervezésére, és a megalapozó diskurzusba való belépésre. Másodszor ellenszegülés két vonatkozásban is. Ellenszegülés, mert szembefordul a tudományos mainstreammel, amely öntudatlanul vagy tudatosan eljogiasítja és átpolitizálja az államdiskurzust, s ezzel az államjelenséget, mint tudományos problémát eljelentékteleníti.⁴³ És ellenszegülés azért is, mert szembefordul a jelenlegi államelméleti kutatásokban uralkodó tendenciával, amely a fragmentálódás, atomizálódás, polarizálódás kifejezésekkel írható le. Bár a felhívás és ellenszegülés eleve kritikai beállítottságot feltételez, de kritika abban az értelemben is, hogy nyilvánosan szembefordul a magyar tudományt lényegileg jellemző intézményesült *autizmussal*. Ez, mint jeleztük, az egymás mellett létezés és elbeszélés kommunikatív logikájában nyilvánul meg, és minden közös tudományos cselekvés mögött lappangva irányítja életünket, és pusztán látszattá teszi a tudomány lényegét.⁴⁴ Az államelmélet sorsa a magyar jogtudományban mintaszerűen szemlélteti ennek az intézményesült autizmusnak a működését. Az ünnepi visszaemlékezés így lehetőséget ad arra, hogy a tudományos kommunikáció e patológikus formájára a figyelmet kifejezetten kritikai szándékkal felhívjuk, s egyúttal az alapvonásait tekintve körvonalozott államelméleti helyzetképet a szembeszegülés lehetséges ellenstratégiájaként ajánljuk.⁴⁵

Az államelméleti diskurzus ilyesfajta megújítására irányuló törekvést indokoltá teszi az a tény, hogy a nemzetközi tudományos közösségekben, a nemzetállam elhalásával kapcsolatos előrejelzések politikai és tudományos képtelenségének belátásával, a neoliberalizmus kudarcával, az Európai Unió „lebegő” államiságával, a globalizáció és államiság konfliktusának kiéleződésével párhuzamosan, e tapasztalatoknak köszönhetően feltámadt a tudományos érdeklődés az állammal kapcsolatos kutatások iránt. Az új helyzet

⁴³ Az eljogiasítás paradoxonja, hogy miközben a jogelmélet segítségével depolitizálják a jogtudományt, azaz semlegesítik az államproblémát és eljelentéktelenítik az államtudományt, voltaképpen a politikai logikájának engedelmessé válnak, s vagy öntudatlanul, vagy tudatosan, átpolitizálják és indoktrinálják azt, amit menteni akarnak; és mindezt hangsúlyozottan a liberális (alkotmányos) demokrácia védelmében.

⁴⁴ Az autizmus kifejezés a normáltudományi diskurzus patológikus állapotát jelzi, a szellemi versengés polarizálódásának és atomizálódásának a mélypontjára utal. Ezzel a tudomány egzisztenciájával kapcsolatos általános rossz érzés (Unbehagen) eredetét nevezi meg, egy tudattalan kollektív tapasztalatot emel a fogalom szintjére.

⁴⁵ Az autizmusanalógiát azonban nem szabad túlfeszíteni. Az analógia nem az agyműködés, s ezzel a kognitív képességek (észlelés, gondolkodás, közlés) veleszületett gyógyíthatatlan zavarának azonosítására szolgál, amely a betegnél visszavonhatatlanul rögzíti az információképződés (feldolgozás) abnormális formáját, és persze azt sem feltételezi, hogy a „tudomány autistája” képtelen lenne a másokkal való nyilvános kommunikációra. Az autizmus kifejezés a tudományos megismerés feltételrendszerének, személyi állományának szűkössége, a politikainak a tudományos diskurzusba való közvetett és közvetlen beszüremkedése, individuális-karakterológiai és egyéb más okok következtében létrejövő interaktív-kommunikatív elszigetelődés és korlátozódás, a perspektívaátvétel mint személyes képesség és intézményesült mechanizmus hiányának a tényállásait jelöli. Ez, mint jeleztük, a tudományos diskurzuson belüli szellemi versengés egyidejű atomizálódásának és polarizálódásának tudásszociológiai képletével írható le, kiegészítve azzal, hogy az „autista” önmagára irányulása, a kommunikációból való önkényes kivonulásának és öntörvényű belépésének egyidejűsége, ennek sztereotíp viselkedési mintái, interakciós formái az intelligencia, a figyelem, a memória, a közlés (!) rendkívüli felfokozásával, intenzitásával, kifinomultságával járhatnak együtt.

esélyt teremt egy újraértelmezett, konszenzusképes államtudomány hazai és nemzetközi elismertetésére.

A Nemzeti Közszerológati Egyetem az államtudományi osztatlan mesterképzési szak intézményesítésével, természetesen más tényezők hatásait is figyelembe véve, erre a tényhelyzetre reagál, az ebben rejlő esélyeket kívánja kihasználni. Az államtudományi mesterképzés bevezetésével a Nemzeti Közszerológati Egyetem újraértelmezi az államtudományok, s ezen belül az államelmélet tudományrendszertani helyét, a magyar felsőoktatásban játszott szerepét, s ezzel tudománytörténeti fordulatot hajt végre.⁴⁶

4. LEHETSÉGES-E JOGELMÉLET ÁLLAMELMÉLET NÉLKÜL?

A kérdés a hazai államelmélet állapotfelvétele kapcsán jelzett problémát fogalmazza meg a jogelmélet konstrukciójának lehetősége felől. Azt a feltevést problematizálja és vitatja, mely szerint a jogfogalom, s ennek kifejtéseként (fogalmi analíziseként) a jog elmélete kidolgozható az államjelenségre való vonatkozás, illetve hivatkozás nélkül. Így a kérdés a következő formában is megfogalmazható: az államnak, mint problémának és fogalomnak van-e valamilyen szerepe a jogelmélet konstrukciójában?

A hazai jogelmélet ebben a vonatkozásban ambivalens álláspontokat foglal el, de a meghatározó tendenciát tekintve megállapítható, hogy az állam, már ahol teoretikusan és tanrendileg egyáltalán még megkímélik, a jogelméleti diskurzusban legfeljebb maradék-,

⁴⁶ A fordulat részletes indokláshoz lásd PATYI András – KISS György: *Előterjesztés az Államtudományi mesterképzési szak szakindításáról*; PATYI András – KISS György: A szakindítás tudományos háttere. In: *Államtudományi osztatlan... i. m.* Az államtudományi oktatás és kutatás intézményi szerkezetének átalakítása, a régi-új diszciplína bevezetése társadalomtudományi paradigmaváltást jelent, amennyiben (a) tudományrendszertanilag az államelméleti-államtudományi nézőpont diszciplináris intézményesítésével új rendezési elvet érvényesít a tudományágak kapcsolódásában, és (b) a konkrét állami létezés igazoló összefüggésében hosszú távú, korszakváltás léptékű kutatási program végrehajtására vállalkozik. A „tudománytörténeti fordulat” kifejezés használata során ajánlatos különbséget kell tenni a változás *drámai* és a *normáltudományi* módjai között. Az előbbi tudományos *forradalom*, az utóbbi tudományos *reform* formájában megy végbe. A kar újjáalapítása és a mesterképzési szak indítása a tudományos reform értelmében felfogott változást jelent.

illetve következményproblémaként jelenik meg, vagy egyáltalán nem jelenik meg.⁴⁷ Itt érdemesnek tűnik, a probléma aktualitására és megoldást sürgető voltára⁴⁸ történő utalásként, felhívni a figyelmet arra a Jakab András által képviselt, extrémnek mondható álláspontra, amely – Christian Möllers felfogásához mint kutatási programhoz kapcsolódva – az államfogalmat tudománytalansága és politikai veszélyessége okán kizárni törekszik az alkotmányelméleti diskurzusból, s egyúttal eltanácsol az államelmélet művelésétől, mindenekelőtt az általános államtan német–osztrák hagyományához kapcsolódó formáiban. A kiindulópontot Jakab András számára Möllers axiomatikus állítása szolgáltatja: „Für den Staatsbegriff der deutschen staats-theoretischen Tradition bleibt es bei der Feststellung, dass er zu stark einer spezifisch deutschen vordemokratischen Tradition verhangen bleibt, um als wissenschaftliche Kategorie taugen zu können.”⁴⁹ Ez az álláspont, bár nyilvánvalóan elismer fokozatokat, azonban a politikai veszélyesség szempontjából a német–osztrák államtani hagyományt lényegében egy kalap alá veszi a totalitarizmusgyanúba kevert marxizmussal, és az állam valóban totalitárius felfogásaival.

⁴⁷ A német tudományban ezzel szemben valamivel jobb a helyzet, mert ott legalább tudatában vannak annak az egzisztenciális paradoxonnak, amit az állam létezése és megismerése jelent. A jogtudomány államproblémához való viszonyát, a modern állammegértés jelenlegi szellemtörténeti helyzetének alapvetően paradox jellegét jól kifejezik az államjelenség pozicionálásával, az államtan diszciplináris elhelyezésétől kapcsolatos tematizálások, amelyek a „búcsú és visszatérés”, „felemelkedés és hanyatlás”, az „elbúcsúztatás és újralfedezés” hasonlatait használva az állam megkérdőjelezhetetlen egzisztenciális jelentőségét tanúsítják. Az államdiskurzus léte, az értelmezési komplexitás látszólagos uralkodatlansága, különösen az Európai Unió állami jellege körül kiélesedő vitában ugyancsak egyértelmű utalás arra, hogy az állam mint strukturális-funkcionális probléma folyamatosan értelmezésre és megoldásra szorul. Ehhez mindenekelőtt lásd Hrsg. VOIGT, Rüdiger: *Abschied vom Staat – Rückkehr zum Staat*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 1993; CREFELD, Martin von: *Aufstieg und Untergang des Staates*, Gerling Akademie Verlag, München, 1999; Hrsg. VOSSKUHL, Andreas – BLUMKE, Christian – MEINEL, Florian: *Verabschiedung und Wiederentdeckung des Staates im Spannungsfeld der Disziplinen*, Duncker & Humblot, Berlin, 2013. A Nomos Verlagsgesellschaft (Baden-Baden) és a Felix Steiner Verlag (Stuttgart) által *Állammegértések* (Staatsverständnisse), illetve *Államdiskurzusok* (Staatsdiskurse) címmel indított sorozatok az államprobléma egzisztenciális jelentőségét és tudományos fontosságát jelzik, azonban a német jogtudományi karokon folyó oktatás tanrendi-tantárgyi szerkezete, súlypontjai, mainstream kutatási irányai ennek az ellenkezőjéről tanúskodnak.

⁴⁸ Az állam egzisztenciális jelentősége hallatlan mértékben megnőtt, az államtudományokat állítólag integráló jogtudományban ezzel szemben hallatlan mértékben lecsökkent. E jelentősége az államnak mindig is megvolt, de az euroatlanti térség második világháború és a hidegháború utáni korszakának normálállapotában magától értetődősége miatt teoretikusan érdektelenné vált: amit eleve tudnak, ismernek, az nem jelent problémát, elvesztett érdekességét, provokatív erejét, tudásra méltóságát. Itt az államelméletnek hasonló nehézséggel kell szembenéznie, mint az ontológiának a lét értelmére irányuló kérdés megisméltésekor (vö. HEIDEGGER, Martin: *Lét és idő*, ford. HÉVÍZI Ottó, KARDOS István, VAJDA Mihály. Az Előszót írta FEHÉR M. István, Gondolat Kiadó, Budapest, 1990). Mindenesetre úgy tűnik, hogy az államok keletkezése és felbomlása, megerősödése és hanyatlása, az ezzel szükségképpen együtt járó negatív következmények tapasztalatai sem elegendők a jogtudomány szervezett reakciójának kiváltásához, amelynek elvileg az államelmélet újragondolásához kellene vezetnie.

⁴⁹ MÖLLERS, Christoph: *Staat als Argument*, Zweite Auflage, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 2011, XLIX. Jakab András, a politikai veszélyekre tekintettel, egyenesen óv az államjelenség kutatásától, és az európai és magyar tudományos közösséget eltanácsolja az általános államelmélet művelésétől, tekintettel „a benne rejlő demokrácia előtti és alkotmányállam-ellenes elemekre” (vö. JAKAB, András: *Staatslehre – eine deutsche Kuruosität*, 119–121; hasonlóképpen MÖLLERS, Christoph: *i. m.*, 418–425; MÖLLERS, Christoph: *Der vermisste Leviathan: Staatslehre in der Bundesrepublik*, Surhkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2008, 17., 69.).

A helyzet tisztázása módszertanilag szükségessé teszi az előzetes különbségtételt az államjelenség jogelméleti vizsgálatának stratégiái⁵⁰ között, amelyek választ adhatnak a kiinduló kérdésre.

1. Az első stratégia az államot – mint megismerésre kényszerítő elméletalkotási problémát, illetve fogalmat – semlegesíti, azaz eljogiasítja. Az állam eljogiasításának két paradigmátikus alapváltozata formálódott ki a jogi pozitívizmus jogelméleti reflexiójában. A klasszikus jogelméleti pozitívizmus kutatási programjának tudománytörténetileg első változatát a 19. században Jeremy Bentham és John Austin imperatív jogelmélete képviselte. Az imperatív jogelmélet a szuverenitáselmélet keretében lényegében az állam politikai fogalmának angol változatát dolgozta ki. A jog államközpontú (döntésalapú) felfogásával a 20. században a posztklasszikus jogelméleti pozitívizmus szakított. Hans Kelsen normaalapú jogelmélete (a tiszta jogtan) az állam eljogiasításának explicit és inkluzív, azaz megengedő stratégiáját valósította meg, amennyiben az államjelenséget a jogfogalom, az államtant a jogtan részeként tárgyalta, s ezzel korlátozott értelemben elismerte az állam jogelméleti megismerésének (kutatásának) a létjogosultságát, valamint a szociológiai államtan művelésének értelmességét. Herbert Hart szabályalapú jogelmélete az állam eljogiasításának implicit és exkluzív, azaz kizáró stratégiáját valósította meg, és semmilyen értelemben nem ismerte el az állam önálló kutatásának létjogosultságát.

Ezen a ponton szükséges megjegyezni, hogy a jogelméleti pozitívizmus lényeges vonásait csak akkor lehet kielégítően leírni, ha nem pusztán a jogi normativitás erkölcs-, illetve értéksemleges meghatározására való törekvés különféle változatait látjuk benne, hanem messzemenően figyelembe vesszük az államjelenséget, mint elméletalkotási problémát.⁵¹ Ez azonban, különösen a magyar Hart-kutatásban, egyáltalán nem nyilvánvaló. A jogelméleti pozitívizmusról, mint évszázados kutatási programról, illetve paradigmáról kialakítandó teljes kép kialakítása során figyelembe kell venni az egyébként magától értetődő szemantikai tényt,⁵² hogy mind a 18–19. századi klasszikus pozitívizmusok, mind a 20. századi posztklasszikus pozitívizmusok a társadalom és állam alapvető megkülönböztetéséhez

⁵⁰ Ezek a stratégiák a jogtudományon belüli szellemi áramlatokhoz, illetve kutatási programokhoz rendelve, a lehető legegyszerűbb műveleti formában, három ideáltipikus modell megalkotásával írhatók le. Itt a terjedelmi korlátok miatt csupán a jogelméleti pozitívizmus és kritikussai stratégiáinak modelljeit körvonalazzuk, a természetjogtan ilyen irányú értelmezésétől terjedelmi okokból kénytelenek vagyunk eltekinteni. Ez utóbbi vonatkozásában mindenekelőtt Frivaldszky János munkásságát tekintjük irányadónak. (Vö. FRIVALDSZKY János: *Természetjog. Eszmetörténet*, Szent István Társulat, Budapest, 2001; FRIVALDSZKY János: *Klasszikus természetjog és jogfilozófia*, Szent István Társulat, Budapest, 2007; szerk. FRIVALDSZKY János: *A jogi gondolkodás mérföldkövei a kezdetektől a XIX. századig*, Szent István Társulat, Budapest, 2012.)

⁵¹ GYÖRFI Tamás: A jogpozitívizmus: áttekintés. In: *A kortárs jogpozitívizmus perspektívái*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2006, 12–14.

⁵² Ezzel egyszerűen az állam és társadalom újkori elválását és intézményesült megkülönböztetését az állam és jog viszonyának problémájaként tárgyaló szövegekre, illetve a társadalmi struktúrára orientált szemantikaként felfogott pozitívista elméletek létezésére utalunk. A szemantikai tények értelemkonstrukciók, melyek a megértés és értelmezés műveleti megkülönböztetése alapján sorolhatók az ateoretikus (elméletelőtti-életvilágbeli) és teoretikus tények osztályába. A tudományos szövegek hermeneutikai és tudásszociológiai nézőpontból értelmezhető teoretikus tények.

igenlő vagy tagadó módon viszonyulva alkották meg a jog fogalmát. Ennek során a jogfogalmat vagy az államelméleti megközelítés kereteiben dolgozták ki (klasszikus pozitívizmus), vagy kiigazították, és fokozatosan semlegesítették a jog államnézőpontú megközelítését, s ezzel magát a megkülönböztetést érvénytelenítették (posztklasszikus pozitívizmus).⁵³

A posztklasszikus megközelítések – mivel a 20. századi modernitás helyzetében is magától értetődő módon a jog létszerű (társadalmi) funkciójából indultak ki, vagyis a jognak mint intézményesült társadalmi tevékenységnek a társadalmi rend konstitúciójában játszott szerepéből – már kifejezetten és szorosan, tagadó vagy igenlő módon kapcsolódtak a szociológiai társadalomelméletek problémafelvetéseihez.

A modern posztklasszikus pozitívizmusban problémaeltolódás és nézőpontváltás játszódott le. A kutatási program újjászervezésében, a problémafelvetés újrafogalmazásában és paradigmává formálásában központi szerepet játszó gondolkodók, mindenekelőtt Hans Kelsen és Herbert Hart megközelítései jól szemléltetik a szociológiához viszonyulás e két lehetőségét, valamint az eljárást, amellyel a szociológiai szemlélet alkalmazását vagy explicit módon kizárják, vagy hallgatólagosan bevonják a jogelmélet megalkotásának folyamatába.⁵⁴ A szociológiához való viszony kialakítása során Kelsen normaalapú, illetve Hart szabályalapú fogalomalkotási eljárása az államprobléma elméletalkotási relevanciájának egyoldalú értelmezéséhez, csökkentéséhez, illetve kiküszöböléséhez vezetett. Az államprobléma jogelméleti semlegesítése során az állam eljogiasításának két különböző, explicit és inkluzív, illetve implicit és exkluzív változata alakult ki. A különbség feltételezésünk szerint a szociológiához fűződő viszony homlokegyenest eltérő felfogásából következik.⁵⁵ Az állam eljogiasításának explicit-inkluzív stratégiája az államproblémát látszólag bevonja ugyan az elméletalkotásba, de magát az államot tisztán a jog nézőpontjából azonosított normatív (értékvonatkozású) jelenségként figyeli meg és írja le.⁵⁶ Így az állam tisztán jogi értelemben felfogott normatív létezővé válik, amely a jog szerkezeti elemeként és funkciójaként eleve a jogrendszer tartalmát képezi. Az állam normatív kényszerrend, azaz az állam és jog kelsen-i azonosságának értelmében: jogállam. A jogállam – egyfelől a norma

⁵³ A társadalom és állam elválasztása, mint alapvető megkülönböztetés, a jog és állam, illetve a politika és állam megkülönböztetéseiben jelenik meg. A kérdés az, hogy a jog (Kelsen) vagy a politika (Hart) felől, a szociológiai megközelítés jogelméletből történő kizárásával vagy bevonásával történik-e az alapvető megkülönböztetés érvénytelenítése.

⁵⁴ A két megközelítés azonos abban, hogy a jogot *társadalmi* jelenségként és önvonatkozású (önfelépítő-ön szabályozó) rendszerként fogják fel, de eltérően válaszolják meg a rendszerként létező jog intézményesülésének módjára, a jogi és a politikai viszonyára vonatkozó kérdést.

⁵⁵ Az állam eljogiasításának, az elméletalkotási jelentőség kiküszöbölésének folyamata szemantikailag leginkább a szuverenitásfogalom jelentésváltozásairól olvasható le. Az államprobléma jogelméleti semlegesítésére irányuló törekvésük döntő indítéka vélhetően az volt, hogy ezen az úton gondolták megtalálni a módszertani és fogalmi eszközöket, az elméletalkotás oly formáját, melynek segítségével leképezhetővé, feldolgozhatóvá válik a ténylegesen rendszerformában létező jog komplexitása.

⁵⁶ Az államjelenséget a tényszerű, normativitás nélküli valóság (természet) világában a szociológia csak a tiszta jogtan normatív jogállamfogalma segítségével képes azonosítani. (Vö. Cs. Kiss Lajos: A szociológiai államfogalom jogtudományi dekonstrukciója. In: szerk. Cs. Kiss Lajos: *Hans Kelsen jogtudománya... i. m.*, 327–366.)

szankcióelemeként, másfelől a jogrendszer dinamikai elemeként és funkciójaként (jogalkotás = jog önlétrehozása) – tartalma, illetve implikátuma a jognak, de nem „alkotórésze”.⁵⁷ E jogelméleti stratégiát tiszta formában Hans Kelsen dolgozta ki és alkalmazta a tiszta jogtanban, amely részlemletként magában foglalja a tisztán jogállamként felfogott állam általános elméletét is. A tiszta jogtan államelméletében az állami-politikai fogalmakat (szuverenitás, hatalom, uralom, legitimitás) jogi fogalmakként határozták meg. De ez nem zárja ki a jogrendszer dinamikai központjaként azonosított, jogi jelenségként felfogott állam szociológiai megközelítésének a lehetőségét, hanem átutalja egy másik tudomány megismerési illetékességébe.

Ezzel szemben az állam eljogiasításának harti, implicit stratégiája kizárja az államproblémát az elméletalkotásból. Hart ugyan előfeltételezi az államot, mint a jogrendszer tényszerű létezésének beszámítási pontját az államfogalom tág jelentésének értelmében, de a jogelmélet megalkotásának kiindulópontjaként nem az állam (szuverenitás), hanem a szabály problémáját határozza meg.

Bár a két stratégiában közös az államprobléma semlegesítésére irányuló törekvés a jogelmélet konstrukciója során, azonban különböznek abban, hogy az elméletalkotás műveleteiből⁵⁸ hogyan, azaz milyen fogalomalkotási eljárással és milyen mértékben zárják ki az államjelenséget, mint problémát és fogalmat.

Kelsen a jogelmélet megalapozásából, az előfeltevés és a kiindulópont meghatározása során, eleve kizárja az államot, azaz nem ismeri el az államnak a jog előtti, illetve jogon kívüli létét. Az állam normatív létező, léte a jogrendszer léte, ezért a jog megismerésének az állam semmilyen értelemben nem lehet sem előfeltétele, sem kiindulópontja. A jogelmélet alapfogalma a normának, mint a társadalmi aktusnak (cselekvésnek) az objektív

⁵⁷ Az állam nem önálló alkotórésze, hanem *relációs* tartalma, illetve implikátuma a jogrendszernek, melynek egysége a kényszerrendként felfogott jogállamban valósul meg. Vagy megfordítva: az állam, mint történelmi képződmény (individuum) egysége *nem* szociológiai, *nem* pszichológiai, *nem* akarati egységen alapul. Ez utóbbi értelemben az állam egységét nem teremtheti meg sem a szerződés (minden állampolgár/alattvaló ugyanazt akarja), sem az elismerés (kormányhatalmat birtokló akarategységének, az egységes kormányzati akaratnak az állampolgárok/alattvalók általi elismerése), mivel kivételek, azaz ellenakaratok mindig lehetségesek. Az igazi, tulajdonképpeni általánosságot, s ezáltal az állam egységét csak a jog teremtheti meg. Az állam egysége eszerint tisztán jogi egység, azaz a jogrend egységének a kifejeződése: az állam területén élő népesség azáltal válik állampolgárrá és alkot egységet társadalmi-politikai értelemben, hogy a jog által mindenki egyformán kötelezett, mindenki ugyanazon jogi normarendszer érvényessége alatt áll.

⁵⁸ A jogelmélet megalkotásának műveletei a következők. A *megalapozás* a jogelmélet alapfogalmának, a fogalomalkotás kiindulópontjának a meghatározása, amely logikailag és tartalmilag három lehetőség közötti választást jelent: norma (szabály), döntés (szuverenitás), rend (intézmény). A *kifejtés* az alapfogalom tartalmának, illetve implikációinak további fogalmi megkülönböztetések útján történő elemzését, a fogalomanalitikailag definiált elemek (fogalmak) relációkba való rendezését és rendszerként történő átfogó ábrázolását jelenti. Az *igazolás* a jogelmélet határmegvonási funkciójának a műveleteit, a tudomány és nem tudomány, illetve a tudományon belül az értelmezési monopólium kisajátításának a megindokolását jelenti a tulajdonképpeni (igazságképes) és nem tulajdonképpeni jogelméletek között. Az igazolás problémájaként jelenik meg a külső és belső szellemi versengésben való pozíció meghatározása, illetve a megismerési teljesítmények felmutatása, az alkalmazhatóság bizonyítása a jogdogmatikai, illetve jogpolitikai szakértői diskurzusokban.

szövegértelem síkján végbemenő önértelmezése, amely leválik az aktus fizikai (téridőbeli) végbemeneteléről és a cselekvés szubjektív értelméről.

Az állam a jogelmélet *kifejtésében* jelenik meg, amikor Kelsen a jog önszabályozó-önfelépítő rendszerként való felépülését dinamikai nézőpontból tárgyalja. Az állam a jogrendszer fokozati felépítésében, az alpnormával (alkotmány) kezdődő sorozatban a dinamikai elemet (jogalkotás, jogvégrehajtás, igazgatás, igazgatási aktus végrehajtása, nemzetközi jog) jelenti. Az államtan nem szorul külön igazolásra, automatikusan elemévé vált a jogelmélet *igazolásának*, két vonatkozásban. Egyfelől a jogtudomány külső és belső értelemhatárait a tiszta jogtan eddig nem tapasztalt radikalizmussal vonja meg. Itt megjegyzendő, hogy Kelsen a megismerési és igazolási funkciók – a megismerés és akarás, tudományos (teoretikus) értékelés és tudományon kívüli értékelés – szigorú megkülönböztetésével nemcsak a politikától határolja el a jogtudományt, hanem magától a jogtól is. Másfelől a tiszta jogtan – szigorúan igazodva a tudomány és a jog, illetve a tudomány és a politika funkcionális megkülönböztetéseihez – pozicionálja és megindokolja a jogelmélet (jogtudomány) részvételét a jogdogmatikai és jogpolitikai szakértői diskurzusokban.⁵⁹

Az eljogiasítás kelsenii stratégiája azonban nem zárja ki az államjelenség jogelméleti nézőponttól független szociológiai leírásának a lehetőségét, amely a társadalmi aktusok szubjektív értelmének, azaz a különféle motivációk, illetve motivációs komplexumok összjátékának a síkján vizsgálja az államot. De a szociológiai nézőpont nem játszik konstitutív szerepet az állam *lényegének* a meghatározásában, azaz nem tudja sem megnevezni, sem azonosítani és lényegi tulajdonságai alapján leírni az államjelenséget. A szociológia pusztán az államnak a valóság (sein) szférájában való létezését írhatja le a normatív jogálfogalom vezérfonalán mozogva.

Ezzel szemben Hart az implicit eljogiasítás stratégiájának alkalmazásával radikálisan, azaz minden vonatkozásban igyekszik kizárni az államjelenséget, mint problémát és fogalmat, a jogelmélet konstrukciójából. A megalapozás során az államot a tág jelentés (országállam) értelmében előfeltételezi ugyan (a jogrendszer mindig egy konkrét országállam belső joga), de az elméletalkotás kiindulópontja a szabály általános fogalma, melyet Kelsennel szemben nem a szankció, hanem a szokás felől, illetve az érvényesség (honnan ered a szabály kötelező ereje) szociológiai megközelítése alapján határoz meg. A kifejtés során a szabály alapfogalmából megkülönböztetések segítségével további szabályfajtákat határoz meg (szokás/szabály; elsődleges/másodlagos szabály), s az elismerés szabály segítségével eljut a jogrendszer alapjához. Az államfogalom a jogelmélet igazolásában sem játszik szerepet. Hart eljárása a megalapozás, a kifejtés és az igazolás szempontjából

⁵⁹ A tudomány diskurzusában folyó szellemi versengés tétje a tudomány értelmének a meghatározása, pontosabban: az értelemértelmezés valamely formájának a monopolizálása, kizárólagossá tétele. Az értelemzés monopoliumáért folytatott harc az értelemhatárok megvonására tett tudományelméleti javaslatokban jelenik meg. Kelsen a külső értelemhatárt a tudomány és nem tudomány (politika, jog, vallás), a belső értelemhatárt a jogelmélet tulajdonképpeni (pozitivizmus) és nem tulajdonképpeni (természetjogtan) értelemzése között vonta meg. A határmegvonás problémájához lásd Cs. Kiss Lajos: Bevezetés. Hans Kelsen jelentősége. In: szerk. Cs. Kiss Lajos: *Hans Kelsen jogtudománya... i. m.*, 11–32.; Üő.: *A tiszta jogtudomány... i. m.*, 125–158.

egyaránt irrelevánsnak tekinti az államfogalmat, jóllehet számot vet a politikai problémájával, amennyiben a joguralomtan hallgatólagos háttérelméletként végig jelen van az elméletalkotásban.⁶⁰

2. A második stratégia az állam politikai felfogása. Az államnak az államjogtan (Staatsrechtslehre) fogalmi keretein belül kidolgozott „politikai” fogalma az állam eljogiasításának kritikája és ellenstratégiája, amelyet Carl Schmitt, és részben Hermann Heller dolgozott ki.⁶¹ Az államjelenség leírásába Schmitt a jogi nézőpont mellett (jog/állam-megkülönböztetés) bevezette a politikai nézőpontot (politika/állam-megkülönböztetés), és jogpozitivizmuskritikájában, amely egyúttal a jogállamelméletek radikális kritikája, elutasítja az állam jogelméleti eljogiasítását, és kísérletet tesz a jogtudományi államtanok hagyományán (Staatsrechtslehre) belül az államjelenség mint probléma és fogalom államelméleti tárgyalására, azaz egy önálló, a jogelméletből közvetve sem levezethető, ám a jogelmélettel egyenrangú államelmélet kidolgozására. Az államelmélet újraalapozását a következő axiomatikus állítás implikációinak a kifejtésével hajtja végre: „Az állam fogalma előfeltételezi a politikai fogalmát.”⁶² Ha meg akarjuk érteni az államot, azaz ha a „mi az állam” kérdésre egy teljes leírás keretében akarunk választ adni, akkor a politikai problémája és fogalma felől kell közelíteni az államhoz, nem pedig a szuverenitás alkotmányjogi fogalma felől. Ezen a ponton érdemesnek tűnik röviden kitérni a szuverenitásfogalom schmitti értelmezésére.

⁶⁰ De eközben, szándékaival ellentétben, ha nem is dolgoz ki, de akaratlanul körvonalaz egy általunk jobb híján hallgatólagosnak nevezett államelméletet. Ez nemcsak azért tekinthető meglehetősen sajátosnak, mert hallgatólagos, hanem azért is, mert feltevésünk szerint voltaképp nem is államelmélet kontinentális értelemben, nem a jogállamértelmezések egyik válfaja, hanem az angol alkotmányosság alapját képező joguralomtan elméleti formára hozása, s mint ilyen, paradox módon, egyrészt előfeltétele, másrészt következménye Hart szabályalapú jogelméletének. Itt szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy bármiképp is ítéljük meg az implicit államelmélet felderítésének és rekonstrukciójának elméleti jelentőségét, illetve azt, hogy ezáltal valóban megszűnnek, vagy inkább növekednek „a jogi és politikai gondolkodás zavarai”, a vállalkozás abban a vonatkozásban mindenképp hasznosnak bizonyulhat, hogy jelzi azokat a pontokat, ahol az angol joguralomtan és a kontinentális jogállam-felfogások a jogelméleti problémafelvetésben és fogalomképzésben érintkeznek. Vö. Cs. Kiss Lajos: Herbert L. A. Hart jogelmélete értelmezhető-e államelméleti szempontból? In: szerk. ZSIDAI Ágnes – NAGYPÁL Szabolcs: *Sapere aude*. Ünneplő kötet Szilágyi Péter hetvenedik születésnapja tiszteletére, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2017, 165–178.

⁶¹ Természetesen itt nem az államjelenségnek a politikai diskurzus ideológiai nézőpontjából történő tematizálásáról van szó, hanem egyszerűen arról, hogy az elméletalkotásba, az alapfogalom meghatározásába bevezetik a politika nézőpontját és a politikai fogalmát. A problémához lásd Cs. Kiss Lajos: Totális állam elmélete és mítosza, *Világosság*, 2010. ősz, 19–40.; SZILÁGYI Péter: A weimari köztársaság államelméleti vitái. In: szerk. FEITL István: *Köztársaság a modern történelem fényében*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2007; SZILÁGYI Péter: Párhuzamok és ellentétek. Adalékok Hermann Heller és Carl Schmitt viszonyához, *Világosság*, 2010. ősz, 137–143.; SZILÁGYI Péter: *Hermann... i. m.*

⁶² Vö. SCHMITT, Carl: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*, vál., ford., szerk. Cs. Kiss Lajos, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest, 2002.

Az államjelenség azonosítására, leírására szolgáló szuverenitásfogalom jelentése, a jelentés változásai, igazodva Schmitt fogalomszociológiai eljárásához,⁶³ a modern állam fejlődésének összefüggésében, azaz az állam szerkezetváltozásaira vonatkoztatva értelmezhető. Az abszolút állam korszakában, amikor az állam a szuverén (monarcha) által egyértelműen rendelkezett a politikai monopóliumával, a politika és a politikai nem különült el, a szuverenitásfogalom alkalmas volt az állam politikai és jogi egységének az azonosítására és leírására. Az államszervezet differenciálódásának monarchikus fokán az állam és az államszerv szuverenitása közötti különbség még nem volt konstitutív, mivel a monarchikus elv integrálta az ún. hatalmi ágakat, az angolszász és kontinentális fejlődésben eltérő módon. A modern állam fejlődésének első szakaszában fenntartások nélkül lehetett a szuverenitás fogalmát az állam politikai autonómiájának (autarkeia) a leírására használni egy természetjogilag megalapozott monarchikus legitimitásfelfogás keretében. A nemzetközi jogban ettől kezdve a szuverenitás kifejezéssel jelölik az államok politikai szabadságát, amely az állam önállóságának és függetlenségének vonatkozásait foglalja magába.⁶⁴

A modern állam fejlődésének második szakaszában, a liberális-alkotmányos állam korszakában kezdődött el az a folyamat, melynek során a szuverenitásfogalomból kioldódott a politikai jelentés, s a szuverenitás tisztán közjogi fogalommal vált. Ebben az értelemben állítható, hogy a szuverenitás, mint a politikai problémájának újkori kifejeződése, *eljogiasodott*. Ekkor vált uralkodóvá a liberális-jogpozitivisták felfogás, amely az állam politikai egységét alapvetően jogi egységként fogta fel és tisztán jogi (közjogi) fogalmakkal írta le. E fejlődési szakaszt szemantikailag a jogállam, illetve joguralom legitimációs doktrínáinak kidolgozása és fokozatos uralomra jutása jellemezte, ami azzal a következménnyel járt, hogy az államjelenség értelmezését a jogtudományi diskurzusban a jogelmélet képes volt monopolizálni.

Az államfejlődés harmadik szakaszában Schmitt a totális állam fogalmával, a politikai (das Politische) és a politika (die Politik) megkülönböztetésével, illetve a „politikai totálissá válásának képletével” írja le az állam és társadalom viszonyának megváltozását, azt az új strukturális helyzetet, amelyet a liberális-pozitivisták jogállamfelfogás a maga normativista nézőpontjából már nem képes objektíven és tárgyyszerűen megragadni. Itt egyfelől az államszervezet átalakulásáról, a politika önálló tárgyi területének az államból történő kiválásáról (Ausdifferenzierung), a parlamenten kívüli politikai pártok kialakulásáról, másfelől a demokratizálódási folyamat történelmi-szociológiai tényszerűségéről van szó, arról a folyamatról, amikor a társadalom a politika közvetítésével benyomul

⁶³ Vö. SCHMITT, Carl: *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*, Verlag von Duncker & Humblot, München–Leipzig, 1922.

⁶⁴ Az államok politikai szabadsága pozitív értelemben *önállóságot*, azaz az államcélok szabad meghatározását, negatív értelemben *függetlenséget*, azaz más államok célmeghatározó hatalmától való mentességet jelent, az „autarkeia” vagy „autonómia” eredeti értelmében. A modern államot, szemantikai síkon, a protestáns „teonómia”, különösen a kálvini-puritán szövetségteológia (Bundestheologie) szabadította fel a katolikus egyházi kereszténység értelmezési monopóliuma alól. Ezzel a politikai probléma értelmezése – hatalom legitimitási alapjának, illetve a barát/ellenség-megkülönböztetésnek a meghatározása – és az alkalmazás kérdésében való döntés a szuverén kizárólagos kompetenciakörébe került.

az államba. Schmitt szerint a liberális-pozitívista jog- és államtan menthetetlenül ideologikussá vált, fogalmaival nem leírja, hanem leárnyékolja az új szerkezeti helyzetet. Ezért államelméletében és alkotmányelméletében egyértelművé teszi, hogy a szuverenitás jogi (alkotmányjogi és nemzetközi jogi) fogalma már nem alkalmas az állam politikai és jogi szerkezetének a leírására, az állam politikai minőségének, jellegének azonosítására.⁶⁵ A *Politikai teológia* és *A politikai fogalma* című írások, illetve ez utóbbi 1927-es és 1932-es változatai⁶⁶ jelzik az államelmélet kidolgozásának lépéseit, egyfelől az ismeretelméleti-módszertani, másfelől az alapfogalom meghatározásának tárgyi, megalapozáselméleti szempontjából.

A *Politikai teológiában* a szuverenitás perspektivikus módszer- és tárgyvonatkozású határ- és alapfogalomként jelenik meg.

- a) Ismeretelméleti-módszertani szempontból a szuverenitás perspektivikus fogalom, amely a normális és abnormális helyzet (Ernstfall) nézőpontjait „egyesíti”. Az abnormális helyzet szabályozására vonatkozó *kivételes állapot* (Ausnahmезustand) módszertani fogalmával Schmitt megváltoztatta a jogi érvényesség vizsgálatának nézőpontját. A normatív érvényesség mellett – Max Weber megkülönböztetését egzisztenciális és fogalomrealista nézőpontból átértelmezve (és persze erősen dramatizálva!)⁶⁷ – bevezette az empirikus érvényesség szempontját. Ennek megfelelően a jogtudományi megismerésen belül két, funkcionálisan egyenértékű megfigyelői pozíciót különböztetett meg, és hallgatólagosan azt állította, hogy az államjelenség azonosítása és teljes leírása csak e két pozícióból kiindulva lehetséges.
- b) A tárgykonstitúció vonatkozásában azt állította, hogy a szuverenitásfogalom jelentésének történelmi és szociológiai elemzésével, amit fogalomszociológiának nevezett, lehetségessé válik a jog szubsztanciális forma fogalmának a joglogikai meghatározása. Ennek keretében először tesz kísérletet a jogelmélet államtani megalapozására, illetve megfordítva: az államtan jogelméletből történő kiemelésére és önállóságának bizonyítására. Ezzel szakít a tárgy jog/állam-megkülönböztetés szempontjából történő tematizálásával, és – még a jogfogalom meghatározásának műveleti körén belül

⁶⁵ Az állam és az államszerv szuverenitása közötti különbségtétel a nézőpontváltás szempontjából nem konstitutív: a szuverenitás kifejezés használatának szabályait az alkotmányjogi és nemzetközi jogi diskurzusban definiálják, amelyben jogi nézőpontból azonosítják az államot, mint elsődlegesen politikai létezőt. Az így értett szuverenitás a bel- és külpolitikai vitákban válik olyan „politikai” alapfogalommá, amely jellegénél fogva, s ez paradox, elfedi az állam politikai lényegét, pontosabban annak csak az egyik vonatkozását teszi hozzáférhetővé a joron keresztül.

⁶⁶ SCHMITT, Carl: *Politische... i. m.*; SCHMITT, Carl: Der Begriff des Politischen, *Politische Wissenschaft*, Heft 5, Probleme der Demokratie, Dr. Walter Rothschild, Berlin–Grünwald, 1928, 1–34. SCHMITT, Carl: *Der Begriff des Politischen*, Duncker & Humblot, München–Leipzig, 1932.

⁶⁷ A jogot normaként, tisztán normatív érvényesség-összefüggésként felfogó jogelmélet nyelveméleti megközelítéséről Schmitt az érvényesülés cselekvéseméleti összefüggésének síkjára helyezi a problémát. Ezzel számot vett azzal az elemi tapasztalattal, hogy a jog érvényessége a szöveg (jelentés) és a cselekvés (intencionalitás) párhuzamos értelemsíkjain jön létre, amelyek felcserélhetetlenek, de egymással létszerűen és funkcionálisan érintkeznek. Bár az érvényességprobléma ilyen megközelítése Schmitt számára magától értetődő volt, azonban nem vetette fel az értelemsíkok kapcsolódásának természetére, lehetséges formára irányuló előzetes kérdést, és csak utalásszerűen jelezte a saját, az egzisztenciafilozófia és a fogalomrealizmus irányába mutató megoldását.

mozogva – bevezeti a politika/állam-megkülönböztetés nézőpontját a jogelméleti és államelméleti diskurzusba. A jog létezése ennek a megkülönböztetésnek az értelmében írható le az érvényesség (Geltung) fogalmával, csak így, az egzisztenciális érvényesség (határhelyzetben való döntés) nézőpontjából kapcsolható össze a társadalmi rend felépülésének problémásíkján az állam politikai konstitúciójával. A szuverenitásfogalom ezáltal képes világosan kijelölni a kapcsolódásoknak azt a tartományát, amely konstitutív a jog és az állam létezése és megismerése szempontjából.

- c) Határfogalom. A szuverenitás, mint határfogalom a tárgymegragadás *leíró* funkciót betöltő kategóriája,⁶⁸ amely a jog tapasztalati érvényességének a síkján⁶⁹ teszi elméletileg megismerhetővé az állam és a jog viszonyának szerkezetét, s egyáltalán a jogi normativitás eredendően egzisztenciális feltételezettségét. A tapasztalati érvényesség kifejezést erre a tényállásra tekintettel ki kell egészíteni az „egzisztenciális” jelzővel. Az érvényességnek ezen a síkján válik felismerhetővé a norma és döntés megkülönböztetésének az értelme, valamint összekapcsolódásuk szerkezete, itt lehet világosan megkülönböztetni, mint egzisztenciális formameghatározásokat, azokat a módokat, illetve teljesítményeket, ahogyan, illetve amelyekkel hozzájárulnak a társadalmi rend felépüléséhez. A norma általánosságának a síkján a jognak az állammal szembeni normatív elsődlegessége (normatív érvényesség) érvényesül a jogalkotói és jogalkalmazói aktusokban, míg az általános alá nem besorolható kivételes esetben való döntés helyzetében az államnak a joggal szembeni egzisztenciális elsődlegessége, amely csak a jogi általánosság szempontjából, pontosabban annak hiánya folytán nevezhető „normatív semminek”, egyébként az egzisztenciális érvényesség megmutatójának, „betörésnek” (Einbruch) a helye.⁷⁰ Ennek megfelelően a szuverenitás egyfelől a normatív és egzisztenciális érvényesség, másfelől az intézményesültség és személyesség síkjait határoló és összekötő alkotmányjog-elméleti, illetve alkotmányelméleti fogalom.
- d) Alapfogalom. A szuverenitás az elméletalkotás megalapozási szakaszában *leíró* funkciót betöltő műveleti fogalom. A szuverenitás alapfogalom-funkciójában joglogikai (!) szükségszerűséggel mutatja fel a jognak az államhoz való kötöttségét, illetve a jognak az állam általi feltételezettségét, valamint e kötöttség, illetve feltételezettség nem jogi, de szükségképpen jogra vonatkozó egzisztenciális alapját. A szuverenitásfogalom e használatát Schmitt különös világgossággal a diktatúraelemzésben⁷¹

⁶⁸ A leírás az elméletalkotás műveleteinek meghatározása és végrehajtása szempontjából implikálja az *előírást*, azaz a teoretikus értelemben vett normativitást.

⁶⁹ Schmitt a szociális rend integrációs problémájának statikai és dinamikai megközelítését, az érvényességfogalom konstrukciójához igazodva, fejlődéstörténeti-szociológiai kontextusban értelmezi (vö. SCHMITT, Carl: *Politische Theologie... i. m.*, III–IV.; SCHMITT, Carl: *Semlegesítődések... i. m.*).

⁷⁰ Schmitt az empirikus (szociológiai) érvényesség fogalmát értelmezi át egzisztenciális érvényességgé, amely a kivételes állapotról hozott döntésen keresztül a politikaihoz kapcsolja a jogot, és egyértelmű utalást tartalmaz a „kötelesség”, „kötelezőség”, a „kell”, „kellene” kifejezésekkel jelölt normativitás nem jogi formájára.

⁷¹ Vö. SCHMITT, Carl: *Die Diktatur. Von den Anfängen des modernen Souveränitätsgedankens bis zum proletarischen Klassenkampf*, Verlag von Duncker & Humblot, München–Leipzig, 1928.

mutatja be, s ezzel a jogtan és az államtan közötti kapcsolat funkcionális és logikai szükségszerűségét bizonyítja helyzetnézőpontból: a jogelmélet államelméleti (rendkívüli helyzet), illetve az államelmélet jogelméleti (normális helyzet) megalapozásának műveleteiben.⁷²

Schmitt államelméleti kutatási programjában a *Verfassungslehre*⁷³ és *A politikai fogalma* párhuzamos megírása jelentett döntő fordulatot. A *politikai fogalmában* a határ- és alapfogalmi státust a szuverenitás helyett a politikai (das Politische) foglalja el, ami mind a tárgyleírásban, mind az államelmélet megalapozásában egyértelműen jelzi a szociológiai nézőpont kiterjesztését, illetve annak differenciált alkalmazását. A fordulat abban áll, hogy Schmitt ezen a ponton a fogalomszociológiai megközelítést és elemzést kiegészítette a totális állam és a politikai fogalmaival konkretizált struktúraszociológiai megközelítéssel, s ezzel a módszerként felfogott politikai teológiát módszertani értelemben teljes fogalmára hozta. A szociológiai megközelítésnek a bevonása (integrációja) a jogelméleti és államelméleti megismerésbe így vált teljessé. Ezt jelzi és dokumentálja *A politikai fogalmához csatolt Semlegesítő és depolitizálódás* című tanulmány is.⁷⁴ Schmitt álláspontja szerint a „kivételes állapot” és a róla való „döntés”⁷⁵ alkotmányjogi fogalmaival államra vonatkoztatott módon meghatározott szuverenitásfogalom alkotmányelméletileg leárnyékolja az állam politikai dimenzióját, nem alkalmas a politikai problémájának fogalmi megragadására, a modern állam funkció- és szerkezetváltozásának a leírására. A szuverenitás helyett Schmitt a politikai fogalmát tette az államelmélet alapfogalmává, amelyet ezzel elváltasztott az alkotmányelmétől. A politikai fogalma az európai modernitás aktuális végállapotában a totális állam fogalmával leírt strukturális helyzetet azonosítja, értelmezi, így a két helyzetvonatkozású fogalom elválaszthatatlan egymástól. A kritériumfunkciójára visszavezetett, tisztán formálisan⁷⁶ meghatározott politikai fogalma *joglogikailag* már olyan komplex társadalomvonatkozású határ- és alapfogalom, amely a társadalmi rendkonstitúciójának a problémásíkján lehetővé teszi az állam, a jog és a politika, pontosabban: az állam jogi és politikai funkcióinak és alkotóelemeinek a világos megkülönböztetését, párhuzamos, egymásra vonatkoztatott elemzését. Az elemzés konstitutív háttérösszefüggését

⁷² Ezen a ponton láthatóvá válik a megalapozási eljárás Schmitt által felfedezett alapproblémája: a kiindulópont (teoretikus döntés „helye”) és az alapfogalom (szuverenitás) két helyzetfüggő nézőpont együttlátásával, az állam két specifikus funkciójának együttgondolásával határozható meg.

⁷³ Vö. SCHMITT, Carl: *Verfassungslehre*, Verlag von Duncker & Humblot, München–Leipzig, 1928.

⁷⁴ Vö. Cs. Kiss Lajos: *A totális állam... i. m.*

⁷⁵ A „kivételes állapot” és a normatív jogi érvényességet felfüggesztő – pontosabban: zárójelbe helyező, és csakis ebben az értelemben – „abszolút” döntés fogalmaival meghatározott szuverenitás az alkotmányjog, illetve alkotmányelmélet érvényességi körén belül marad.

⁷⁶ A fogalomalkotás formális eljárásának alkalmazásával Schmitt a politikait ideológiamentes szimmetrikus ellenfogalomként definiálta és leválasztotta a politikai diskurzusról. Jóllehet egy más, *realista* értelemben formális fogalomalkotási eljárással, de Max Weberhez hasonlóan Schmitt is a tudomány és politika szigorú elválasztására törekedett, bármilyen nehéz is ezt belátni azon nem jogász szerzőknek, akik a politikai mítoszokképződés síkján, a demonizálás nyílt vagy rejtett szándékával közelítettek, illetve közelítenek e vitatott közjogász életművéhez (vö. Cs. Kiss Lajos: *i. m.*).

a modern állam fejlődéstörténetének dialektikus folyamata jelenti, amelyben a szellemi-tárgyi területek (vallás, művészet, tudomány, gazdaság, politika, jog, erkölcs) elkülönülése lejátszódik, és elrendeződésük, egymáshoz és az államhoz való viszonyuk történelmi-szociológiai leírása lehetővé válik.

Az állam fogalma ebben az értelemben előfeltételezi a politikai fogalmát, s ezáltal válik hozzáférhetővé a fogalomalkotás számára a szuverenitásfogalom jelentésének az államin túlmutató politikai dimenziója. A *Politikai teológia* fogalomszociológiája ennek megfelelően egészül ki a strukturális elemzéssel, s erre tekintettel állítjuk azt, hogy a tudásszociológia tudományos formája, Mannheim Károly műve, módszertanilag komoly befolyást gyakorolt Schmittre, függetlenül attól, hogy erre a hatásra Schmitt egyáltalán nem utal, s a hatástörténeti kapcsolat nyomai is csak közvetve, a problémafelvetés és a fogalomhasználat azonosságai alapján fedezhetők fel.

Az állam politikai fogalma tehát a társadalmi rend integrációjának problémájára kínál megoldást: egy nép politikai létezésének egzisztenciális formáját, illetve az abban képződő mindig relatív politikai egységet jelöli. Ez a relatív politikai egység, bár létszerű előfeltétele a jogi egységnek, de azt sem ontikusan, sem ontológiailag nem előzi meg. Az állam fogalma a specifikus jogi funkció és alkotórész nélkül Schmitt számára is elgondolhatatlan. Itt pusztán arról a politikai teológia fogalmával azonosított módszertani problémáról van szó, mely szerint az államjelenség teljes leírásának követelményét csak a két funkcióspecifikus nézőpont együttes alkalmazása, szinoptikus egymásra vonatkoztatása és a fogalomalkotásban való érvényre juttatása teszi lehetővé. Ezért Schmitt számára az állami egység, mint a társadalmi rend egzisztenciális feltétele, mindig a politikai és jogi egységet jelenti.⁷⁷

Az államelméleti kutatási program jelzett fordulatát azért nem szabad szem elől téveszteni, mert világossá teszi egyfelől a „kivételes állapot” módszertani jelentőségét, másfelől azt, hogy a modernitásnak a totális állam és a politikai fogalmával leírt új strukturális helyzete a maga egészében egyfajta metafizikai kivételes állapotként, azaz globális határhelyzetként, vagy krónikus rendkívüli állapotként jelenik meg, amelyben Schmitt meggyőződése szerint a politikának (die Politik) kell központi területté válnia.⁷⁸

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy az államnak, Schmitt szerint, lehetséges „jog előtti vagy jogon kívüli létezése”. Az állam mindig jogállam, azaz mint intézmény eleve jogrendként is létezik, de nemcsak jogból – azaz jogi normákból, illetve jogi normákat aktualizáló döntésekből – áll, nemcsak jogi funkciója van, hanem van egy, a jogból nem levezethető politikai alkotórésze és létszerű funkciója. A kettő nem választható el egymástól, csak együtt elgondolva lehet az államot tárgynak megfelelően azonosítani és róla teljes leírást adni. Azonban az állam politikai, jogitól független alkotórésze és funkciója csak a kivételes állapotban, illetve a modern totális állam strukturális helyzetében válik láthatóvá és megismerhetővé. Schmitt ezért tulajdonít alapvető módszertani jelentőséget a kivételes állapot

⁷⁷ Ebből az következik, hogy ahol kizárólag a pusztá önkény, a tetszőlegesen bárki által alkalmazható erőszak „uralkodik”, ott nem beszélhetünk sem uralomról, sem államról.

⁷⁸ Vö. SCHMITT, Carl: *Semlegesítődések... i. m.*; Cs. Kiss Lajos: Egy keresztény Epimétheusz. In: SCHMITT, Carl: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*, 56–67., 241–286.

(jogrend) fogalmának, amelyet 1927-től szociológiailag általánosít. A *Politikai teológiában* a szuverenitás (alkotmányelmélet), *A politikai fogalma* című írásban a politikai fogalmával (államelmélet) kísérli meg, megítélésem szerint sikerrel, az állam nem jogi alkotórészét azonosítani és leírni. Mindebből az következik, hogy az állam, mint jogi és politikai intézmény, csak a rend átfogó nézőpontjából, paradoxonként gondolható el, s a jogelmélet megalapozása ebben az értelemben lehetségessé válik az államelmélet felől is.⁷⁹ Ez a megalapozási összefüggés világosan megjelenik az államelméletnek az alkotmányelmülethez, illetve az alkotmányjog és a nemzetközi jog elméletéhez való viszonyában. Schmitt fel-fogása megfordítása, illetve pandanja a posztklasszikus jogelméleti pozitivizmus, és első-sorban Kelsen kiindulópontjának, amely „az állam fogalma előfeltételezi a jogi fogalmát” képletével írható le.

3. A harmadik stratégia elutasítja az állam jogelméleti semlegesítésére irányuló törekvéseket, azaz kitar az államjelenség önálló fogalmi megragadásának szükségessége, az önálló államelmélet létjogosultsága mellett. Azonban nem foglal világosan állást az állam teoretikus eljogiasításának versus politizálásának kérdésében, és nem tesz kísérletet a jogelmélet és államelmélet közötti megalapozási kapcsolat értelmezésére, még közvetve sem, lényegében az összehangolás problémaként sem létezik a számára. Itt érdekes és rengeteg fogalmi és diszciplináris zavart okozó kivételt képeznek a jogelmélet politika-filozófiai megalapozásának hazai kísérletei. E kísérletek szerint a jogelmélet nem az államelméletből, hanem „*alapvetően a politikai filozófiából meríti teoretikus energiáit*”,⁸⁰ s abból kell kiindulnia, hogy a jog, mint politikai intézmény kifejtéséhez nincs szükség az államelméletre, mint önálló konstrukcióra.⁸¹

5. ÁLLAMTAN ÉS ÁLLAMELMÉLET

Az itt következő fejtegetések célja, hogy konszenzusképes kiindulópontot rögzítsen az „államtan” és „államelmélet” kifejezések jelentését és használatát övező szemantikai zavarok tisztázásához. Az államtudományok intézményesítésének jelenlegi szakaszában különösen fontos, hogy egyértelművé váljon mind a diszciplína, mind a tantárgy

⁷⁹ Az államjelenség teljes leírása csak a funkciódifferencia-paradoxon formulájával azonosított tényállásnak a szem előtt tartásával lehetséges. Ehhez lásd Cs. Kiss Lajos: A szociológiai rendszerelmélet államfelfogása, *Jog – Állam – Politika*, 2010/3, 26–32.

⁸⁰ Ehhez lásd BÓDIG Máttyás: Jogelmélet, államelmélet, politikai filozófia: néhány módszertani összefüggés. In: szerk. SZIGETI Péter: Államelmélet – Politikai filozófia – Jogbölcselet, *Leviatán* (különszám), 2004, 145–163.

⁸¹ *Uo.*, 159. A jogfenomén kettős, társadalmi gyakorlatként és politikai intézményként történő azonosítása és ennek megfelelő leírása az ún. tartalmi jogelmélet nézőpontjából (előfeltételezve a társadalom és állam megkülönböztetését), lényegében az állam tág és szűk fogalmához igazodik, így nem képes kikerülni az államot, mint önálló elméletalkotási problémát. Ezek a kísérletek, hasonlóan Kelsen és Hart eljárásához, az államprobléma kikerülései és elleplező átírásai. Alkalmadtán a Szíriában, Irakban, Afganisztánban, Törökországban, Ukrajna keleti részén tett körutazás, vagy akár a világtörténelemmel való behatóbb ismerkedés nagymértékben hozzájárulhat az optikák átállításához.

megnevezése. Az általános államtani kutatási irányhoz sorolható szerzők egyike⁸² figyelemre méltó erőfeszítést tett a szemantikai zavar megszüntetésére, azonban kiderült, hogy ilyen zavar voltaképpen nem is létezik, számára a kettő egyszerűen ugyanazt jelenti.⁸³

Az „allgemeine Staatslehre” a német–osztrák államfejlődés és filozófiai-tudományos kultúra terméke, s mint ilyen, a németiség szellemi kontextusában vált önálló tudományos műfajjá, az univerzalitás igényével fellépő államelméleti kutatások alapjává, az általánosítás és viszonyítás kiindulópontjává. A német–osztrák általános államtan történelmi fejlődését az államtudományok csoportján, illetve a jogtudományon belül az államjelenség jogi, politikai, szociológiai megközelítéseinek versengése határozta meg. Ebben a versengésben formálódtak ki az állam tudományos kutatásának alapmodelljei, amelyek az államelméletben napjainkig a paradigmaképződés alapjául szolgálnak, legalábbis a jelen áttekintés alapjául szolgáló államfelfogás szerint.

Az államtan (Staatslehre) német kifejezés láthatóvá teszi az általános államelmélet eredendő történelmi-kulturális kontextushoz való egzisztenciális kötöttségét, és megjelöli az állam tág (országállam) fogalmával leírt alaphelyzetet, amely minden államtudományi megismerés szükségszerű előfeltétele, de nem feltétlenül kiindulópontja. A német kultúrkörben az államtan keletkezése és fejlődése lényegében körülhatárolja az általános államelmélet lehetséges konstrukcióinak azt a horizontját, amelyen az eltérő történelmi államfejlődések keretében kialakult államfelfogások azonosíthatóvá, értelmezhetővé válnak. Az államtan kifejezés használata egyértelműen az államjelenség elméleti megragadásának történelmi-kulturális kontextushoz kötöttségére utal, arra az egzisztenciális alaphelyzetre, amelyben minden történelmi államfejlődés valamilyen formában ki kell, hogy alakítsa a saját államiságát fogalmilag kifejező különös „államtanát”. A kifejezés ezt az egzisztenciális alaphelyzetet jelöli. Erre tekintettel értelmezhető az „államtan” és „államelmélet” kifejezések használatában fennálló, eddig tisztázatlan különbség is. Az „államtannal” szemben a társadalomelméleti megközelítésben használt „államelmélet” kifejezés az államiság egzisztenciális alaphelyzeteinek az általánosítását, vagy másként,

⁸² A szerző könyvének Az államtan történetének vázlata című első fejezetében száznyolc oldalon keresztül, informatív módon tárgyalja tudománytörténeti és rendszertani szempontból a diszciplína formálódását (vö. TAKÁCS Péter: *Államtan... i. m.*, 13–120.), de nem sikerül eloszlatnia azt a kifogást, hogy itt csupán egy „német kuriózumról” van szó (vö. JAKAB: *i. m.*).

⁸³ A mű az „államtan” elnevezés alatt tárgyalja az „államelmélet” alapkérdéseit, s következetesen szinonimaként és változtatva használja a két kifejezést. Ezzel szemben számunkra létezik szemantikai zavar, a „német kuriózitás” kifogását komolyan veendőnek, gondolatébresztőnek és csatlakozóképesnek tartjuk. A szociológiai társadalomelméletek problémahorizontján mozogva, egy radikalizált funkcionális nézőpontjából lehetségesnek tartjuk, hogy a szokásos tudományos nyelvhasználat mögé kérdezzve, a két kifejezés – tan (Lehre) és elmélet (Theorie) – jelentésében meglévő névleges, etimológiai különbségből kiindulva értelmesen különbséget tegyünk az „államtan” és „államelmélet” között. Azt állítjuk, hogy a Lehre és a Theorie kifejezésekkel az államelméleti megismerésben megkülönböztethető és azonosítható egyfelől az általánosítás két (történelmi és funkcionális) formája, másfelől az elméletalkotás két (szinoptikus és szintetikus) eljárása. Ebben a megközelítésben az „államtan” és „államelmélet” kifejezések különböző, de egymáshoz kapcsolódó kutatási programok leírására szolgálnak. A probléma részletesebb kifejtéséhez lásd Cs. KISS, Lajos: *Wie ist staatstheoretische Grundlagenforschung möglich? Entwurf und Strategie*, Manuskript, Budapest, 2016, 6–10.; valamint jelen tanulmány 8. lábjegyzete.

a különös államtanok formájában kifejezett államjelenség közös értelmezési horizontra emelését jelöli; ezen a horizonton formálódnak ki az államjelenség jogi, politikai és szociológiai nézőpontú értelmezései. Ebben az értelemben államelméleti szempontból az angol-szász államfejlődésben kialakult államfelfogás nem tekinthető alternatív alapmodellnek, hanem a három alapvető megközelítés összjátékában azonosítható különös modellváltozatnak. Ezt bizonyítja többek között a Rechtsstaat és a rule of law kifejezésekkel jelölt államiság-tényállások kölcsönös lefordíthatósága is.⁸⁴

6. TUDOMÁNYETIKAI MEGJEGYZÉS⁸⁵

Az „állam létezik, az államelmélet elenyészik” tézis szerkezetében hallgatólagosan egy tudományelméleti és tudományetikai paradoxonra történő utalás (szemantikai tény) rejlik. Ennek a ténynek (utalásnak) az elemzése része az államelméleti állapotfelvételnek, és remélhetőleg további felvilágosítással szolgál a tudomány és a politika problematikus viszonyának megértéséhez. Amikor a bel- és külpolitikai vitákban, különböző tematikai síkokon és ügyek kapcsán az állam konkrét céljait, feladatait, funkció-, ható-, cselekvőképességét, tevékenységeit, felelősségét vagy felelőtlenségét problematizálják, s ezzel az állam létezését bizonyítják, egyúttal a versengő politikai értelmezések erőterében, az ideológiai kontextusában az állam „lényegéről”, „természetéről” folytatnak kiélezett polémiát.⁸⁶ Az államelméleti megismerés számára a politikai (és jogi) diskurzus jelenti az alapvető kihívást, mivel a kutatásban a tényleges ideológiai mintázat értékvonatkozásaihoz, illetve azok lehetséges kombinációihoz igazodva határozódnak meg a teoretikus döntések alapjául szolgáló kutatói relevanciák (indíték, cél, feladat, tárgy, jelentőség), mégpedig a kutató személyes politikai világnézete és a tudományrendszerben elfoglalt pozíciója által feltételezett módon. Ebből az következik, hogy nem lehetséges sem előfeltevésektől, sem

⁸⁴ Vö. Uo.

⁸⁵ A tudományetikai megjegyzés két korábbi szövegből kiemelt gondolatmenet több ponton módosított, kiegészített változata, és az államelméleti-államtudományi kutatás helyzetértelmezésére való alkalmazása. (Vö. Cs. Kiss Lajos: Köszöntő. *Jog – Állam – Politika*, 2009/1, 5.; Cs. Kiss Lajos: Előszó. In: Cs. Kiss Lajos: *Herbert L. A. Hart jogtudománya kritikai kontextusban*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014, 19–21.)

⁸⁶ Az állammal alkotott normatív képzetek az egzsztenciális érvényesség vagy érvénytelenség alternatívájának összefüggésében válaszolnak a „Mi az állam és milyennek kell vagy kellene lennie?” kérdésre. A politikai vita résztvevői a legitim vagy illegitim hatalom, illetve a barát vagy ellenség csoportosítás megkülönböztetéséhez igazodva konstruált aszimmetrikus ellenfogalmakkal, illetve fogalompárokcal – úgymint demokrácia vagy diktatúra, demokrácia vagy autokrácia, jogállam vagy nem jogállam, szabadság vagy elnyomás, igazság vagy hazugság, racionális vagy irracionális, és így tovább – normatív módon érvelnek az állam rendeltetésének és igazolásának nézőpontjából, egyidejűleg törekedve az államhatalom megszerzésére és az államegység fenntartására. Amennyiben a politikain kívüli társadalmi-kulturális területek (gazdaság, vallás, művészet, jog, nevelés, intimszféra) funkcióspecifikus diskurzusaiban normatív képzetek alkotnak állammal, akkor ezek a képzetek már eleve a politikai kommunikáció elemei, mert az állammal kapcsolatos bármely értékelő állásfoglalás a tényleges ideológiai mintázat elrendeződéséhez igazodik és bevonódik a politikai vitába. A tudományos és politikai állammegértés közötti viszony értelmezéséhez lásd az államelméleti megismerés tárgyhoz kötöttségének, az előfeltevés- és értékmentességével kapcsolatos fejtegetéseket.

értékvonatkozásoktól független, „szabadon lebegő” államelméleti megismerés. De ez nem jelenti sem azt, hogy az államelmélet művelője közvetlenül résztvevőjévé válik a politikai vitának, sem pedig azt, hogy az államelmélet tudományos formája feloldódik az ideológiában. A paradoxon abban van, hogy az államelméleti megismerés szükségképpen kapcsolódik a politikai diskurzus ideológiai államfelfogásaihoz, azaz számára a kutatási relevanciákat meghatározó impulzus a tudományon kívülről jön, de ezáltal nem veszendőbe sem a tudományhoz való kutatói kötődés, sem az államelmélet tudományossága: az igazságeszme és az objektivitási-tárgyszerűségi elv – a tudomány megismerési funkciójához való szükségszerű kapcsolódás következtében – sértetlen marad. Az előfeltételhez és értékvonatkozáshoz való kötöttség módszertanilag, szigorúan tudományon belüli értelemben, nem zárja ki a politikailag „semleges”, tartalmi ideológiai elvárásoktól és állításoktól „mentes”, s az ebben az értelemben „tisztá” államelméleti megismerés lehetőségét.⁸⁷ A kötöttség tehát ismeretelméleti-módszertani szempontból pusztán azt jelenti, hogy elkerülhetlenné válik a határmegvonási probléma konszenzusképes megoldása demarkációs elméletek kidolgozásának formájában, a tudomány- és hivatáseszme szempontjából pedig egyszerűen azt, hogy az államelmélet művelője kész belebocsátkozni a tudomány és politika viszonyának felelősségetikai paradoxonjába. Az „ügy szolgálata” mint kötelesség ennek a paradoxonnak a vállalása.

Mindezzel arra kívánjuk felhívni a figyelmet, hogy a fordulat utáni korszak politikai (és jogi) vitái a tudományos önértelmezésüket illetően is fontos vonatkozási pontot jelentenek a magyar államelmélet és az államtudományok számára. Ez a tudományos önértelmezés – amely a tárgyhoz kötöttség ténye folytán szükségképpen konkrét politikai szerkezetekhez és folyamatokhoz kapcsolódik, illetve azokkal párhuzamos – nemcsak a kutatási problémák rangsorolásában, a témák és relevanciák meghatározásában fejeződik ki, hanem a tudományetikai beállítódásban és perspektívaválasztásban is.

⁸⁷ A tudományos diskurzus állammegértése, az államelméleti megismerés, hasonlóan más megismerési módokhoz, specifikus tárgyhoz, illetve problémához kötött. Az államelméleti megfigyelő tárgyhoz kötöttsége, a belső (résztvevő) és külső (semleges) megfigyelői pozíciók kapcsolata csak paradoxonformában írható le: a megfigyelő két vonatkozásban is „része” (hatásegysége) a tárgynak, amelytől függetlenül kell magát, ha eleget akar tenni az objektivitás és tárgyszerűség módszertani követelményeinek. Egyfelől szoros értelemben „része” az állam *tág* fogalmával jelölt konkrét szociális rendnek, vagy szokásos kifejezéssel: „a társadalomnak”, mint életvilágnak (magánemberi minőség) és mint funkcióspecifikusan elkülönült társadalmi területnek, a tudományrendszernek (tudósi minőség). Másfelől szoros értelemben „része” az állam *szűk* fogalmával jelölt állami – politikai és jogi – rendnek (alattvalói, állampolgári minőség). Mivel a szociológiai társadalomelmélet érvényteleníti a társadalom és állam újkori megkülönböztetését, azaz a társadalom vagy szociális rend, mint olyan, nem létezik önmagában csak országállamok egzisztenciaformájában, ezért a tárgyhoz kötöttség tényéből az következik, hogy planetáris értelemben nem lehetséges államon kívüli megfigyelői pozíció: a „kívül” mindig egy másik államot, illetve államokat jelent. A tárgyhoz kötöttség ténye a kiindulópontja, a demarkációs elmélet a megoldása az ismeretelméleti-módszertani problémának, azaz a belső (résztvevő cselekvő), és a külső (semleges, de nem értékmentes) megfigyelői pozíció szigorú elválasztásának. Az államelméleti megismerés a tárgyhoz kötöttség tényéből következően tehát szükségképpen kapcsolódik a tudományon kívüli állammegértés politikai, jogi, vallási formáihoz, azonban ez a kapcsolódás csak a témák és relevanciák meghatározásának formájában válik a megismerés elemévé. A beállítódást és perspektívát, a kommunikáció jellegét és „logikáját” illetően a politikai és tudományos diskurzusok közötti funkcióspecifikus különbözőség nem hidalható át.

Az európai államiság mibenlétéről, a szuverenitás természetéről, a nemzeti és európai alkotmányozás viszonyáról, a jogállami joguralom megvalósításának nemzetállami formáiról folyó politikai (és jogi) diskurzusban az alkalmazkodás vagy önállóság, az utánzás vagy eredetiség, a másolás vagy a hagyományörzés révén újat alkotás alternatívájának nézőpontjából, de a kiegyenlítések és közvetítések fontosságát hangsúlyozva fogalmazódnak meg az álláspontok. A tagállamok lényegében ennek az alternatívának a keretében hozzák meg a mértékadó politikai (és jogi) döntéseiket. Jóllehet nem annyira kiélezett formában, mint a politikában,⁸⁸ de a magyar államelmélet és államtudomány számára is ennek az alternatívának a keretében kell felvetni a saját értelmességével, hasznával és alkalmazhatóságával, hivatásával és méltóságával kapcsolatos úgynevezett végső kérdéseket. És természetesen ez az alternatíva a szülőhelye azoknak a kételyeknek is, amelyek elkerülhetetlenül megfogalmazódnak a kérdés ilyen formájánál.

Eppen e kételyek tisztázásához kívánunk hozzájárulni az államelméleti helyzetértelmezés számára kiindulópontként szolgáló alternatíva *tudományetikai* lefordításával, illetve újrafogalmazásával. Az alkalmazkodás versus önállóság, utánzás versus eredetiség, másolás versus hagyományörzés alternatívája a következő döntési lehetőségek elé állítja az államelmélet és az államtudományok művelőit. A fordulat utáni magyar állami létezés új helyzetét az európai integrációban és a globális, államközi térben *vagy* sorsszerűségként, azaz uralhatatlan szükségszerűségként fogják fel, amelyhez csak alkalmazkodni lehet, *vagy* olyan folyamatok és összefüggések dinamikus konstellációjaként, amely szerkezetét és tendenciáit tekintve viszonylag átlátható, kutatható, a tudomány belső és külső gyakorlatában megismerő módon uralható, azaz előre jelezhető, kollektív alakítására észszerű, diskurzus- és konszenzusképes javaslatok fogalmazhatók meg.

A *sorsetikai* válasz az államelméleti-államtudományi kutatás szabadságát az alkalmazkodás, utánzás, másolás gesztusaira korlátozza, a nemzetközi, euroatlanti tudománnyal való együtt haladás jelszavával észrevétlenül a sodródás kényelmes stratégiáját ajánlja. Ez azzal a következménnyel jár, hogy a kutatásban az alkalmazkodás kritikátlanul, megfontolás nélkül elfogadott mércéi válnak kötelezővé, és így fel sem vetődik az önértelmezés igénye, a hagyományhoz való viszony kérdése, az eredetiség problémája. A sorsetikai válasz mintapéldája az euroatlanti jogelméleti-alkotmányelméleti mainstreamhez történő kritikátlan csatlakozás, amely az önálló államelméleti megismerést értelmetlennek és haszontalannak tartja, az államelmélet „államtani hagyományát”, antidemokratikus eredete és beállító-dása miatt politikailag veszélyessé nyilvánítja, az államfogalmat pedig tudománytalansága okán a tudományból kizárni törekszik. Ám ezzel csupán azt érik el, hogy az államjelenség megismerését – anélkül, hogy ennek tudatában lennének – tisztán politikai problémává teszik és kivezetik a tudomány területéről. Ezen a ponton a sorsetikai válasz nyilvánvalóvá

⁸⁸ A politikai vitában az európai és magyar jogállamiság intézményi keretei között megvalósuló joguralmat potenciálisan mindig a rendkívüli állapot nézőpontjából értelmezik, a bel- és külpolitikailag stabil helyzetben is. A mindennapi politikai kommunikációban ez leginkább a demokrácia vagy diktatúra (autokrácia), jogállam (Rechtsstaat) vagy jogtalanság állam (Unrechtsstaat) ideológiakritikai szembeállításában, az aszimmetrikus fogalom párok változó intenzitású alkalmazásaiban fejeződik ki.

teszi a saját ideológiai kötődéseit, és önmagát tudományon kívüli politikai érzületetikaként leplezi le. Ezzel megbomlik a politika és tudomány közötti modern társadalmakra jellemző funkcionális egyensúly, a politikai érzületetika tudományhoz való viszonya „felelőtlené”, a kutatás autonómiáját felszámoló indoktrináció igazolásává válik. A történelmi-politikai tapasztalatok szerint az egyensúly ilyesfajta megbomlásának szélsőséges, s egyben intő példaként a totalitárius berendezkedések szolgáltak, illetve szolgálnak még napjainkban is.

A *felelősségetikai* válasz ezzel szemben a magyar államtudományi hagyomány eredetiségre, újításra való képességéről meggyőződve abból indul ki, hogy az államjelenség önálló, diszciplinárisan elkülönült megismerése értelmes és hasznos vállalkozás. Az államelmélet képes egyfelől a saját helyzetének, és ezzel összefüggésben az államdiskurzus jelenlegi állásának az objektív-tárgyszerű elemzésére, másfelől ennek alapján az államiság kettős perspektívájában történő gondolkodásra. És ami a legfontosabb, az új problémahelyzetben is képes szigorúan a tudomány területén belül maradni. A magyar államelmélet helyzet- és önértelmezése ennek megfelelően tisztán tudományos problémaként, a tanulmányban elemzett paradoxonok feloldására irányuló kísérletek formájában válik szükségszerűvé. Ez a szükségszerűség pedig azt diktálja, arra szólít fel, hogy az államelméletnek, illetve az államtudományoknak a saját fejlődésre, újításra való képességeik kritikai vizsgálatából kell kiindulniuk. Az államelmélet és az államtudományok önállóságának a megteremtéséért folytatott szellemi küzdelem sikerének titka a kritikai beállítódásban rejlik. A kritikai beállítódás, a kritikai teljesítmény lehet a mércéje és garanciája a saját hagyomány megőrzésének, e hagyomány folytathatóságának és új szintre emelésének. Ez a minimális feltétele annak, hogy az államelmélet és az államtudományok maguk (ti. a saját diskurzusukban) dönthessenek diszciplináris jövőjükéről, valamint arról, hogy milyen módon kívánják érvényesülni a hazai és nemzetközi tudományos versengésben.

Ezen a ponton világossá kell válnia az államelméleti-államtudományi diskurzus minden résztvevője számára, hogy *„a valóban szabad kutatás feltételeinek megteremtésében a formális alkotmányjogi garanciákon túlmenően döntő szerepet játszanak a magyar tudományos közösséget tartalmi értelemben összetartó konvencionális hitek, meggyőződések és szabályok. E szabályok lényegüket – a tudományban való összetartozás érzését, generációs élményekben, intézményi tapasztalatokban való gyökerezettségüket, az igazságesszme és az egyéni korlátozhatatlan kíváncsiság egybehangzásait – tekintve láthatatlanok, de megmutatkoznak, hatásukban ideológiamentesek”,* és mint az eddigi fejtegetésekből remélhetőleg kiderült, *„a depolitizálás irányába viszik a kutatást. Ezeknek a hiteknek, meggyőződéseknek és szabályoknak, valamint a hozzájuk kapcsolódó gyakorlatoknak az ápolása a hagyományképződés alapja. Az így keletkező hagyomány a tartalmi feltétele és garanciája annak, hogy a magyar tudományos közösség valóban képes legyen távolságot tartani azzal szemben, ami nem tudomány, valóban képes legyen a tudományon kívüli érdekektől függetlenül a tudományos vitát a saját lehetőségeihez képest politika- és uralommentessé, s ezzel az alkotmányos szabályozás formáit az eleven hagyomány tartalmává tenni.”*⁸⁹

⁸⁹ Cs. Kiss Lajos: *Előszó... i. m.*, 20.

7. EXKURZUS I.

Az államelméleti helyzetkép kialakítása során a következő kérdések megválaszolása vezethet az államelmélet kidolgozása szempontjából termékeny problémafelvetésekhez:

1. A jelenlegi tudománytörténeti helyzetben létezik-e tényleges szükséglet, valóságos és konszenzusképesen igazolható érdekelttség az államelmélet iránt a jogtudományban, s általában a társadalomtudományi kutatásban, valamint a felsőoktatásban? Ha igen, milyen jellegű, hogyan fejeződik ki?⁹⁰
2. A magyar államelméleti diskurzus jelzett paradoxonjai a tudománytörténeti helyzet megfelelő leírását jelentik-e? Ha igen, a paradoxonok feloldhatók-e a helyzetképpen javasolt irányban és módon?
3. Az államelmélet kidolgozása során a kutatók milyen elméleti hagyományokra támaszkodhatnak, illetve kellene, hogy támaszkodjanak? Milyen kritériumok szerint és hogyan ítéltető meg objektíven a viszony a versengő hagyományok között? Lehetséges-e államelmélet eszme- illetve elmélettörténet nélkül? A kutatók milyen indítékok alapján köteleződhetnek el az egyik vagy másik hagyomány mellett? Értelmes dolog-e az államelméleti megismerés értékmentességét követelni, vagy másként: lehetséges-e értékiszabadság (Wertfreiheit), az értékelésektől való mentesség értelmében, az államtudományokban?⁹¹
4. Lehetséges-e államelmélet jogelmélet nélkül, és viszont? Lehetséges-e államelmélet politikaelmélet nélkül, és viszont? Mi a viszonya az államelméletnek

⁹⁰ A kérdések az államelmélet *rendeltetését* vagy *funkcióját* (Mire való? Miért és kiknek fontos vagy nem fontos?) problematizálják, s igazoláselméleti összefüggésében keresik a megoldást. A rendeltetés (funkció) kérdése az államelmélettel kapcsolatban fennálló tudományon belüli és kívüli érdekelttségekre irányul, az igazoláselmélet nézőpontjából adott válasz előfeltételezi a demarkációs probléma valamilyen formában történő megoldását. A társadalmat és az államot aszimmetrikus ellenfogalmakként definiáló politikai diskurzusban értelmesen lehet beszélni az „állam társadalmi (történelmi) rendeltetéséről”, az „állam társadalmi küldetéséről” és így tovább. Ezzel szemben a tudományos diskurzusban – legalábbis az államjelenség szociológiai (társadalomelméleti) felfogását valamilyen formában integráló jogtudományi államtanok nézőpontjából – a társadalom és állam megkülönböztetésén alapuló beszédmód, ha nem is értelmetlen, de nyilvánvaló tévedés, mivel éppen ebben a megközelítésben érvénytelenítik magát a megkülönböztetést, s az államot per se társadalmi jelenségként, pontosabban: a szociális rend konstitúciójának integrációs problémájaként fogják fel. A megkülönböztetést előfeltételező, illetve kiindulópontként a megalapozási diskurzusba bevonó államelméletek *vagy* kimondottan „politikai államelméletek”, azaz a liberális, konzervatív, szocialista, nacionalista ideológiák versengő államfelfogásai, *vagy* a politika és tudomány funkcióspecifikus területei közötti teoretikus homályzóna fogalmi kétértelműségeiben lebegnek.

⁹¹ A kérdések az államelmélet *keletkezésének*, *változásának* eszme- és elmélettörténeti kontextusaira (Milyen tudás- és megismerési formákból és hogyan keletkezett?), az ezekhez való viszonyulás, illetve általánosan az államelméleti megismerés módszertani problémáira irányítják a figyelmet. A kutatási irányok képviselői az európai szellemi hagyomány hermeneutikai, tudásszociológiai, fogalomtörténeti stb. megközelítésű vizsgálatával, a saját elméletalkotási előfeltevéseik és kiindulópontjaik szempontjából tesznek kísérletet a releváns források, előzmények, kapcsolódási pontok tisztázására. A hagyomány megkerülhetetlenségét, konstitutív jelentőségét mutatja, hogy az államelmélet művelői nem pusztán propedeutikai vagy igazolási célból hivatkoznak rá, hanem azért, mert e hagyomány valamely relevánsnak ítélt részéhez, irányzatához kapcsolódva hozzák meg az államelméleti megismerés előfeltevéseivel és kiindulópontjával kapcsolatos teoretikus döntéseket. Jó példa erre a demokrácia-értelmezések hagyományának a folytonossága.

a politikaelmélethez és a jogelmélethez? Miben különböznek és hogyan kapcsolódnak egymáshoz a tartalmi-tematikai érintkezésen, illetve átfedéseken túlmenően; a probléma hogyan, milyen formában jelenik meg a kutatásban és az oktatásban? Az elméletek közötti „helyes” viszony meghatározása az államfogalom milyen típusú konstrukcióját előfeltételezi?

5. Lehetséges-e államelmélet társadalomelmélet nélkül, és viszont?⁹² Az államelmélet hogyan kapcsolódik a szociológiai társadalomelméletekhez? Az államtani hagyományában hogyan jelenik meg a társadalomelméletekhez való kapcsolódás?
6. Az államelmélet milyen értelemben tarthat igényt általánosságra? Lehetséges-e az államjelenés állammentes, „államon kívüli” megfigyelése?
7. Állam- és jogelmélet, vagy: jog- és államelmélet? Állam- és jogbölcselet, vagy: jog- és állambölcselet? Mi a különbség?
8. Lehetségesek-e államtudományok államelmélet nélkül? Mi a „helyes” viszony az államelmélet és az államtudományok között? Hogyan kapcsolódik az általános államelmélet az államtudományokhoz? Az államelmélet milyen értelemben tekinthető *reflexív* elméletnek, olyan megismerésnek, amely képes „egyszerre” megismerni a tárgyat (állam) és a tárgy megismerőjét (államtudomány), azaz „egyidejűleg” tárgyelmélet és tudományelmélet? A reflexív elméletként felépülő államelmélet vajon mit tud nyújtani az államtudományok számára? Ha elfogadjuk, hogy az államelmélet az államtudományok metaelmélete, akkor helyettesíthető-e más elméletekkel, például az angolszász felfogás szerint a politikaelmélettel és az alkotmányelmélettel vagy az európai mainstream törekvésekhez igazodva a jogelmélettel, illetve az alkotmányelmélettel? Ez a probléma hogyan, milyen formában jelenik meg a kutatásban és az oktatásban?
9. Hogyan függ össze az „állam” és a „kormányzás” elmélete? Ezt az összefüggést milyen megközelítésben és formában tárgyalják a jogtudományban és politikatudományban, a kar, illetve a különböző egyetemek tananyagaiban?
10. A hazai államelméleti vita jelen állásáról adott leírás megfelel-e a tényleges helyzetnek?
11. Értelmes dolog-e tudományelméleti vitát folytatni a határmegvonási problémáról, és szükséges-e törekedni az államelméleti diskurzus depolitizálására? Valóban veszélyes dolog az államelmélet művelése?
12. A tervezet alkalmas kiindulópontul szolgál-e a magyar államelméleti diskurzus újjászervezésére, az államelméleti kutatási irányok összehangolására, valamint az államelmélethez közvetlenül kapcsolódó részelméletek (politikaelmélet, jogelmélet, alkotmányelmélet, nemzetközi jog elmélet) közötti lehetséges kapcsolódási pontok feltárására, az átfedések, párhuzamosságok korrekciójára?

⁹² A kérdés az államelmélet *felépülésének* (Miből áll?) a problémájára, s ezzel metaelméleti pozíciójának meghatározhatóságára irányítja a figyelmet. A szociológiához (társadalomelmélet), a jogtudományhoz (jogelmélet) és a politikatudományhoz (politikaelmélet) való viszony tisztázása során, így vagy úgy, de óhatatlanul beleütközünk az államelmélet metaelméleti pozíciójának a problémájába.

13. A magyar államtudományok jelenlegi helyzetét tekintve milyen esélyei vannak egy konszenzus- és igazságképes államelmélet kidolgozásának, amely ösztönzést jelenthet a kapcsolódó részelméletek számára? Vagy másként: a politikaelméletnek, a jogelméletnek, az alkotmányelméletnek, az igazgatáselméletnek, a nemzetközi jog- és politikaelméletnek egyáltalán szükségük van-e általános államelméletre?
14. Megindokolható-e meggyőzően az „államtan” és az „államelmélet” közötti különbségtevés?
15. Mivel tud hozzájárulni az államelméleti kutatás az aktuális társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális-civilizációs trendek, folyamatok megértéséhez?
16. Alkalmas lehet-e egy új alapokra helyezett államelméleti szemlélet a 2008-as globális gazdasági és pénzügyi válság következtében előálló újszerű problémák kezelésére?

8. EXKURZUS II.

Az államproblémát az alkotmányelmélet és politikaelmélet közötti munkamegosztásban tárgyaló, a társadalomelmélet reflexiós síkjától elválasztó, s ezáltal a két megközelítést széttagoló angol-szász értelmezésből kiindulva az államtan e sajátos történelmi formájában nem lehet felfedezni sem az állam „lényegét”, „természetét” kifejező funkciódifferencia paradoxont,⁹³ sem az államfogalom tág és szűk jelentése közötti különbséget. Az angol-szász felfogásban az országállamként való történelmi-kulturális létezés magától értetődőségében reménytelenül elmosódnak az államjelenség elméleti megragadása szempontjából konstitutív különbségek, amelyek erősen rövidített formában „az állam, mint a politikai és jogi funkció egysége (állami működés) által integrált szociális rend” és a „szociális rend történelmi individualitásának” kapcsolódó képleteivel írhatók le. Az első képlet az állam szűk (állam mint funkcióegység), a második az állam tág (állam mint történelmi egység) fogalmát írja le, és az általánosítás két síkjára, illetve nézőpontjára utal; a „szociális rend” fogalmi eleme – a társadalomelméleti háttérkontextusra való utalásként – jelzi a kapcsolódás metaelméleti helyét és formalehetőségét. Az államelméleti megfigyelőnek tudnia kell, hogy a funkcionális általánosítás síkján nem lehetséges közvetítés, az állami működésben a politikai és jogi funkció egysége sohasem alkothat szintézist: az állam funkciófogalma nem jelöl és nem ír le semmiféle „fölelendelt harmadikat”. Szintézisről csak a történelmi általánosítás síkján lehet beszélni, amely az országállamok individuális létezésének, mint egzisztenciaformának, mint cselekvési és hatásegységnek a konkrét általánosságában jön létre. A társadalomelméleti kutatási irány megközelítésében az állam tág (ország) és szűk (funkció) fogalma közötti kapcsolat értelmezése jelenti az államelméleti megismerés, az elméletalkotás kiindulópontját.

⁹³ Vö. Cs. Kiss Lajos: A szociológiai rendszerelmélet államfelfogása, *Jog – Állam – Politika*, 2010/3.

Az állam szűk és tág fogalma, a funkcionális és történelmi általánosítás síkja között az államcél (Staatszweck) formális fogalma teremti meg a kapcsolatot, amely ily módon megalapozó szerepet tölt be az államfogalom konstrukciójában.⁹⁴ Az állam formális értelemcélja az állam létezése, megismerése, értékessége szempontjából alapvető végső megkülönböztetést, illetve a megkülönböztetés egységét jelöli. Az állam formális értelemcélját (Staatszweck) a konkrét – az uralom és hatalom fogalompárral leírt – államműködésben az ún. materiális államcélok (Staatsziele) aktualizálják. Ezen a ponton a következő megszorítást kell tenni. Az államcélok osztályozására bevezetett formális és materiális megkülönböztetés nehézsége abban van, hogy mindkettő specifikus tartalmat jelöl, azaz a formális ebben az esetben nem jelent „tartalomnélküliséget”. A formális és materiális kifejezésekkel jelölt specifikus tartalmak a társadalomelméleti nézőpontból leírt funkciók különbözősége alapján azonosíthatók és leírhatók. Ennek megfelelően a formális államcél tartalma a tudomány megismerési funkciójának a nézőpontjából, a materiális államcél tartalma a politika döntési (illetve a jog szabályozási) funkciójának a nézőpontjából ragadható meg. Erre a megszorításra tekintettel azt állítjuk, hogy a formális és materiális államcél közötti különbségtétel lehetővé teszi egyfelől a társadalomelmélet és az államelmélet közötti fogalmi kapcsolódási pontok kijelölését, másfelől – mivel a materiális államcélok szükségképpen átvezetnek a politikai területére – a tudományos és a politikai államértelmezések világos elkülönítését.

⁹⁴ Az állam értelemcéljának formális fogalma (Staatszweck) a szociális rend integrációs feltételei megteremtésének és biztosításának funkcióját írja le.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. BARABÁSI KUN Miklós: *Bevezetés a politikába*, Franklin Társulat, Budapest, 1918.
2. BAYER József: *A politikatudomány alapjai*, Napvilág Kiadó, Budapest, 1999.
3. BIHARI Mihály – POKOL Béla: *Politológia*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2009.
4. szerk. BÓDIG Mátyás – GYÓRFI Tamás: *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei. I. Elmélettörténet; II. Alapelvek és alapintézmények*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002.
5. BÓDIG Mátyás: Cs. Kiss Lajos és a mérsékelt állam interpretív elmélete, *Jogelméleti Szemle*, 2004/4.
6. BÓDIG Mátyás: Jogelmélet, államelmélet, politikai filozófia: néhány módszertani összefüggés. In: szerk. SZIGETI Péter: *Államelmélet Politikai filozófia Jobbölcselet, Leviatán* (különszám), 2004, 145–163.
7. CREFELD, Martin von: *Aufstieg und Untergang des Staates*, Gerling Akademie Verlag, München, 1999.
8. Cs. KISS Lajos – FEHÉR József: Közigazgatás és racionalitás. In: *Anarchizmus és rendezőelvek*, Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve, 1986, 30–50.
9. Cs. KISS Lajos – FEHÉR József: Közigazgatás és racionalitás. Az érték- és célracionális, mint társadalomszervező elvek érvényesülése a közigazgatásban, *ACTA*, XXIX. kötet, ELTE ÁJK, Budapest, 1987, 125–150.
10. Cs. KISS Lajos: Egy keresztény Epimétheusz. In: SCHMITT, Carl: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, 2002, 241–286.
11. Cs. KISS Lajos: Találkozások Carl Schmitt-tel. In: szerk. Cs. KISS Lajos: *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitt-ről*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2004, 111–120., 426–435.
12. Cs. KISS Lajos: Max Weber tudományfelfogása és a protestáns etika. In: szerk. MOLNÁR Attila Károly: *Szellem és etika. A „100 éves a Protestáns etika” konferencia előadásai*, Századvég Kiadó, Budapest, 2005, 175–200.
13. Cs. KISS Lajos: Elméletalkotási stratégiák az államelméletben. In: szerk. SZIGETI Péter: *Államelmélet – Politikai filozófia – Jobbölcselet, Leviatán* (Különszám), Győr, 2005.
14. Cs. KISS Lajos: Bevezetés. Hans Kelsen jelentősége. In: szerk. Cs. KISS Lajos: *Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2007, 11–32.
15. Cs. KISS Lajos: A tiszta jogtudomány eszméje és hivatása. In: szerk. Cs. KISS Lajos: *Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2007, 125–158.
16. Cs. KISS Lajos: A szociológiai államfogalom jogtudományi dekonstrukciója. In: szerk. Cs. KISS Lajos: *Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről*, 327–366.
17. Cs. KISS Lajos: Köszöntő, *Jog – Állam – Politika*, 2009/1, 5.
18. Cs. KISS Lajos: A szociológiai rendszerelmélet államfelfogása, *Jog – Állam – Politika*, 2010/3, 3–34.
19. Cs. KISS Lajos: Totális állam elmélete és mítosza, *Világosság*, 2010. ősz, 19–40.

20. Cs. Kiss Lajos: Előszó. In: Cs. Kiss Lajos: *Herbert L. A. Hart jogtudománya kritikai kontextusban*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014, 19–21.
21. Cs. Kiss Lajos: *Wie ist staats-theoretische Grundlagenforschung möglich?* Entwurf und Strategie, Manuskript, Budapest, 2016, 1–19.
22. Cs. Kiss Lajos: *Az államelmélet és kormányzástan alapkérdései*, Műhelykonferencia 2016, kézirat, Budapest, 2016.
23. Cs. Kiss Lajos: Herbert L. A. Hart jogelmélete értelmezhető-e államelméleti szempontból? In: szerk. ZSIDAI Ágnes – NAGYPÁL Szabolcs: *Sapere aude*. Ünneplő kötet Szilágyi Péter hetvenedik születésnapja tiszteletére, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2017, 165–178.
24. Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Államelmélet I.*, kézirat, Budapest, 2018.
25. FEJES Zsuzsanna: A „jó állam” államelméleti megközelítésben. In: szerk. PAPP Tekla: *A jó állam aspektusai, perspektívái: Az önkormányzatok változó gazdasági, jogi környezete*, Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2013, 17–34.
26. FRIVALDSZKY János: *Természetjog. Eszmetörténet*, Szent István Társulat, Budapest, 2001.
27. FRIVALDSZKY János: *Klasszikus természetjog és jogfilozófia*, Szent István Társulat, Budapest, 2007.
28. szerk. FRIVALDSZKY János: *A jogi gondolkodás mérföldkövei a kezdetektől a XIX. századig*, Szent István Társulat, Budapest, 2012.
29. FRIVALDSZKY János: Jó kormányzás a neokonzervatív/neoliberális korszak után: a közjóra irányuló szubszidiárius-relacionális kormányzás felé, *IUSTUM AEQUUM SALUTARE*, 9(2013)/2, 21–82.
30. FRIVALDSZKY János: A közjó Aquinói Szent Tamásnál és a neotomista természetjogi gondolkodásban: Elemi teoretikus közelítések aktuális problémalátással, *IUSTUM AEQUUM SALUTARE*, 9(2013)/4, 115–139.
31. FÖLDESI Tamás: A proletárdiktatúra államformájának a fejlődése, *Jogtudományi Közlemények*, 1951/7.
32. GYÓRFI Tamás: Dogma-e a mérsékelt állam elmélete? *Jogelméleti Szemle*, 2004/4.
33. GYÓRFI Tamás: A jogpozitivizmus: áttekintés. In: *A kortárs jogpozitivizmus perspektívái*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2006.
34. HEIDEGGER, Martin: *Lét és idő*, ford. HÉVÍZI Ottó, KARDOS István, VAJDA Mihály. Az Előszót írta FEHÉR M. István, Gondolat Kiadó, Budapest, 1990.
35. JAKAB, András: Staatslehre – eine deutsche Kuruosität. In: *„German Approach.” Staatsrechtslehre in Wissenschaftsvergleich*. Mit Kommentaren von Atsushi Takeda und András Jakab, *Fundamenta Juris Publici* (4), Mohr Siebeck Verlag, Tübingen, 2015, 78–121.
36. JAKAB András: *Az európai alkotmányjog nyelve*, kézirat, Budapest, 2016, 142–143.
37. JELLINEK, Georg: *Allgemeine Staatslehre*, Dritter Auflage. Unter Verwertung des handschriftlichen Nachlasses. Durchgesehen und ergänzt von dr. Walter Jellinek, Verlag von Julius Springer, Berlin, 1922, XVI.
38. szerk. Dr. KAISER Tamás: *Jó Állam Jelentés 2015*, Nemzeti Közszerzői Egyetem, Budapest, 2015.

39. szerk. Dr. KAISER Tamás: *Jó Állam Jelentés 2016*, Nordex Nonprofit Kft. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2016.
40. szerk. Dr. KAISER Tamás: *Jelentés a jó állam véleményfelméréséről 2016*, Nordex Nonprofit Kft. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2016.
41. szerk. Dr. KAISER Tamás: *A jó állam nagyító alatt: speciális jelentések A-tól z-ig. (Az adóbürokráciától a versenyképességéig)*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2016.
42. szerk. Dr. KAISER Tamás: *A jó állam mérhetősége II.*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2015.
43. KAISER Tamás – Bozsó Gábor: Az államközpontú kormányzás koncepciójának és mérhetőségének főbb aspektusai. In: szerk. Dr. KAISER Tamás: *A jó állam mérhetősége II.*, 11–36.
44. Magyar–Szovjet Társaság Jogtudományi Szakosztálya: *Az állam és jog néhány kérdése a sztálini tanítások tükrében*, Tanulmánykötet, Magyar–Szovjet Társaság Lap- és Mozgalmianyag Kiadó Vállalat, Budapest, 1952.
45. MÁTHÉ Gábor: *A magyar államtudományi képzés: történeti áttekintés és tendenciák*, előadás-kézirat, Budapest, 2017.
46. MÖLLERS, Christoph: *Der vermisste Leviathan: Staatslehre in der Bundesrepublik*, Surhkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2008.
47. MÖLLERS, Christoph: *Staat als Argument*, Zweite Auflage, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 2011, XLIX.
48. MOMMSEN, Wolfgang J. – SCHLUCHTER, Wolfgang: Vorwort. In: *Max Weber Gesamtausgabe*, Abteilung I., Schiften und Reden, 1–45.
49. PATYI András – KISS György: *Előterjesztés az államtudományi mesterképzési szak szakindításáról*, kézirat, Budapest, 2016.
50. PATYI András – KISS György: *Államtudományi osztatlan mesterképzési szak indítása, akkreditációs dokumentum*, Nemzeti Közszerológati Egyetem, Budapest, 2016.
51. PATYI András – KISS György: A szakindítás tudományos háttere. In: *Államtudományi mesterképzési szak indítása, akkreditációs dokumentum*, Nemzeti Közszerológati Egyetem, Budapest, 2016, 492–495.
52. POPPER, Karl: A társadalomtudományok logikája. In: *Tény, érték, ideológia. A pozitívizmus-vita a nyugatnémet szociológiában*, összeállította és a bevezető tanulmányt írta Papp Zsolt, Ford. Gelléri András, Gondolat Kiadó, Budapest, 1976.
53. SCHMITT, Carl: *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*, Verlag von Duncker & Humblot, München–Leipzig, 1922.
54. SCHMITT, Carl: Der Begriff des Politischen, *Politische Wissenschaft*, Heft 5, Probleme der Demokratie, Dr. Walter Rothschild, Berlin–Grunewald, 1928, 1–34.
55. SCHMITT, Carl: *Die Diktatur. Von den Anfängen des modernen Souveränitätsgedankens bis zum proletarischen Klassenkampf*, Verlag von Duncker & Humblot, München–Leipzig, 1928.
56. SCHMITT, Carl: *Verfassungslehre*, Verlag von Duncker & Humblot, München–Leipzig, 1928.

57. SCHMITT, Carl: *Der Begriff des Politischen*, Duncker & Humblot, München–Leipzig, 1932.
58. SCHMITT, Carl: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*, vál., ford., szerk. Cs. Kiss Lajos, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest, 2002.
59. SÓLYOM Péter: *Alkotmány és politikai integráció*, PhD-értekezés, kézirat, Debrecen, 2012.
60. SZABÓ Imre: Hans Kelsen és a marxista jogelmélet. In: szerk. SZABÓ Imre: *Kritikai tanulmányok a modern jogelméletről*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963, 401–446.
61. SZABÓ Márton: *Diszkurzív politikatudomány: Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába*, Osiris Kiadó, Budapest, 2016.
62. SZILÁGYI Péter: Párhuzamok és ellentétek. Adalékok Hermann Heller és Carl Schmitt viszonyához, *Világosság*, 2010. ősz, 137–143.
63. SZILÁGYI Péter: *Jogi alaptan*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2011.
64. SZILÁGYI Péter: *Hermann Heller államelmélete*, kézirat, Budapest, 2017.
65. SZIGETI Péter – TAKÁCS Péter: *A jogállamiság jogelmélete*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.
66. SZTODOLNIK László: A jogállameszméjének színeváltozásai. In: szerk. SZABÓ Imre: *Kritikai tanulmányok a modern jogelméletről*, 447–475.
67. TAKÁCS Péter: *Államtan. Az állam általános sajátosságai*, Corvinus, Budapest, 2011.
68. VISEGRÁDY Antal: *Jog- és állambölcselet*, Dialóg Campus, Pécs, 2003.
69. VISEGRÁDY Antal: *Államtan*, Dialóg Campus, Pécs, 2004.
70. VISEGRÁDY Antal: *Jog- és állambölcselet*, Menedzser Praxis Kiadó, Pécs, 2016.
71. Hrsg. VOIGT, Rüdiger: *Abschied vom Staat – Rückkehr zum Staat*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 1993.
72. Hrsg. VOSSKUHLÉ, Andreas – BLUMKE, Christian – MEINEL, Florian: *Verabschiedung und Wiederentdeckung des Staates im Spannungsfeld der Disziplinen*, Duncker & Humblot, Berlin, 2013.
73. WEBER, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*, ford. JÓZSA Péter, LISSAUER Zoltán, SOMLAI Péter, Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1982.
74. WEBER, Max: *Wissenschaft als Beruf, 1917/1919, Politik als Beruf, 1919*. In: *Max Weber Gesamtausgabe*, Abteilung I, Schiften und Reden, Band 17., Herausgegeben von Wolfgang J. Mommsen und Wolfgang Schluchter in Zusammenarbeit mit Birgitt Morgenbrod, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1992, 84–86.
75. WEBER, Max: Tudomány mint hivatás. In: WEBER, Max: *Tanulmányok*, ford. ERDÉLYI Ágnes, WESSELY Anna, Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 135–137.
76. WESSELY Anna: Weber démona, *Szociológiai Szemle*, 2011/2, 8–17.

Prof. Dr. Cs. Kiss Lajos (Cs.Kiss.Lajos@uni-nke.hu) egyetemi tanár, kutatóprofesszor a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államkutatási és Fejlesztési Intézetében. Kutatási területe a társadalomelmélet, államelmélet, politikafilozófia és jogfilozófia. Tagja a *Jog-Állam-Politika* szerkesztőbizottságának és az MTA köztisztületének.

